

Naše společnost

časopis Centra pro výzkum veřejného mínění
Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.

ročník 7 (2009), číslo 2

Jan Červenka:

**Občanská kultura v ČR
z pohledu výzkumu veřejného mínění**

Štěpánka Pfeiferová, Jiří Šubrt:

**Veřejné mínění
o problematice českých dějin**

Lukáš Novotný:

Evropská unie jako globální aktér

Tomáš Čížek:

**Česká sociologie, empirický výzkum
a zdroje dat**

obsah

[statí]

Občanská kultura v ČR z pohledu výzkumu veřejného mínění Jan Červenka	3
Veřejné mínění o problematice českých dějin Štěpánka Pfeiferová, Jiří Šubrt	16
Evropská unie jako globální aktér. K veřejnému mínění ve vybraných neevropských zemích Lukáš Novotný	24
Česká sociologie, empirický výzkum a zdroje dat Tomáš Čížek	27

Občanská kultura v ČR z pohledu výzkumu veřejného mínění

Jan Červenka

Civic Culture in Czech Republic from Perspective of Public Opinion Research

Abstract: Following text presents some findings concerning the civic culture in the Czech Republic based on results of a special survey conducted in August of 2009 as a part of international comparative research project commemorating the 50th anniversary of realization of G. A. Almond's and S. Verba's original survey and their classic study *The Civic Culture: Attitudes and Perception of Democracy in Five Nations*. Using data from continuous public opinion surveys the text also tries briefly to outline the development of civic culture in Czech countries during last two decades after fall of communist regime in 1989.

Keywords: Czech Republic, civic culture, democracy, perception, attitudes.

Úvod

Před půl stoletím se američtí badatelé v oblasti politických a sociálních věd, Gabriel A. Almond a Sidney Verba, zabývali problematikou stabilního fungování demokracie. Kladli si především otázku, proč se demokratický politický systém v některých zemích, kde byl zaveden, následně zhroutil a byl nahrazen autoritářským či totalitním režimem. Stejně tak je zajímavé, proč se v některých zemích demokratický systém nerozvinul, ačkoli tomu zvnějšku na první pohled nic nebránilo, zatímco jinde demokratický režim vznikl a ustálil se. Přitom dospěli k závěru, že důležitou roli v tomto ohledu hraje tzv. občanská kultura, tedy jakýsi souhrn postojů, hodnot a percepce politiky a celkového společenského uspořádání, stejně jako politického chování obyvatelstva příslušné země. V roce 1959 zrealizovali na svou dobu zcela mimořádný komparativní výzkum v pěti zemích, Spojených státech, Velké Británii, tehdejším Západním Německu, Itálii a Mexiku. Na jeho základě následně vymezili tři základní typy občanské kultury, jež označili jako parochiální, poddanský a participační¹ s tím, že každý z těchto typů občanské kultury je kongruentní s jinou formou politického a společenského zřízení. Podle jejich názoru parochiálnímu typu občanské kultury nejvíce odpovídalo tradiční společenské a politické uspořádání, poddanský typ nejvíce korespondoval s autoritářským či totalitním způsobem vlády a participační typ vytvářel podmínky pro stabilní fungování demokracie. Tyto základní typy občanské kultury samozřejmě neexistovaly nikde v čisté podobě, nýbrž byly navzájem smíšeny, a to jak na rovině národní, tak i na úrovni jednotlivců, kteří často zároveň zastávají různé postoje, jež svým charakterem odpovídají odlišným typům občanské kultury. Klíčovým faktorem ale bylo to, jaký typ občanské kultury v daném prostředí převládá nebo je alespoň nejsilnější. Svoje poznatky v roce 1963 publikovali s mimořádným ohlasem v knize *The Civic Culture: Attitudes and Perception of Democracy in Five Nations*, která dnes patří ke klasickým základním dílům v oblasti společenských věd². Přes následnou kritiku zvolené metody, výchozích premis i závěrů Almondovy a Verbovy práce³ a přes značný posun výzkumu od té doby, šlo o dílo průlo-

mového významu. Celý koncept občanské kultury či politické kultury, jejíž je občanská kultura nedílnou součástí a se kterou bývá často terminologicky volně zaměňována, je stále nosným paradigmatem v oblasti úvah o fungování demokracie a jiných politických systémů a při jejich zkoumání. Také původní typologie kultur, kterou Almond a Verba zavedli, je dodnes běžně využívána, případně tvoří základ, který je pouze doplňován a modifikován.

V souvislosti s padesátým výročím uskutečnění originálního výzkumu občanské kultury se mezi některými vědci, kteří se studiu politické kultury dlouhodobě věnují, zrodila myšlenka jeho zopakování v co možná největším počtu zemí po celém světě, mj. jako vyjádření pocty dosud žijícímu průkopníku studií v této oblasti Sidneymu Verbovi. Počátkem roku 2009 se proto na naše Centrum pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR v.v.i. obrátil kolega János Simon z Institutu politické vědy maďarské akademie věd, zda bychom se do tohoto mezinárodního projektu nechtěli zapojit za Českou republiku. Na základě tohoto podnětu jsme s plnou podporou vedení Sociologického ústavu, z jehož výzkumného záměru byl projekt financován, uskutečnili v termínu od 3. do 10. srpna 2009 reprezentativní šetření v rámci populace ČR ve věku od 15 let.⁴ V rámci tohoto výzkumu byly respondentům pokládány otázky, které se věnovaly jejich informovanosti a zájmu ve vztahu k politice, veřejné aktivitě, důvěře, některým základním ekonomickým postojům, politickým stranám a volbám, demokracii, ideologii, občanské kompetentnosti, hodnotám či identitě.

Následující text se pokouší prezentovat některé základní poznatky o občanské kultuře v České republice učiněné jak na základě výše zmíněného speciálního šetření, tak i na základě předchozích dlouhodobých kontinuálních výzkumů veřejného mínění, ve kterých se odrážel vývoj občanské kultury v českých zemích v průběhu uplynulých dvaceti let od pádu komunistického režimu v roce 1989. Vzhledem k značné šíři a otevřenosti celého konceptu občanské kultury, jehož přesné vymezení a tudíž i operacionalizace nejsou jednotně striktně dané, se přitom můžeme soustředit na indikátory, které jsou vesměs vnímány jako nejpodstatnější a které jsou ať už statisticky nebo v rámci empirického výzkumu dobře podchyceny.

K takovým významným indikátorům patří zájem o politiku, pod který můžeme zahrnout i volební účast, postoj či důvěra k základním politickým institucím a procesům, percepce politického systému a změny režimu po roce 1989, hodnocení demokracie a v neposlední řadě vnímání a evaluace vlastních možností samotného občana jako politického aktéra.

Základní trendy vývoje občanské kultury po roce 1989

Politická a potažmo občanská kultura obecně bývají průběžně formovanou výslednicí kombinace řady vzájemně se ovlivňujících sociokulturních, sociálních, ekonomických a samozřejmě politických faktorů a jejich dlouhodobého vývoje. Silně se do nich promítají hodnotové orientace a hierarchie, ať už individuální či obecněji sdílené, stejně jako skutečnosti, které hodnotové systémy utvářejí. Velký význam v tomto ohledu sehrává zejména vlastní historie země, jak nedávná, vesměs osobně prožitá dospělou částí populace, tak i ta časově vzdálenější, jejíž percepce vždy v nějaké podobě přetrvává a stává se součástí individuálních „mentálních map“ jednotlivců i kolektivního povědomí národa a jeho identity. Právě často odlišná historická zkušenost může být důvodem výrazných rozdílů v občanské kultuře různých zemí, stejně jako rozdílů v občanské kultuře jedné země v různých historických dobách.

Česká historická zkušenost, která spoluutváří naši národní občanskou kulturu, je v mnoha ohledech specifická a často poznamenaná různými událostmi a zlomy, v nichž nezřídka rozhodující roli hrály vnější faktory a síly. Navzdory více než tisícileté tradici české státnosti je současná Česká republika stále ještě poměrně mladým státem, který vznikl jaksi samovolně počátkem roku 1993 v důsledku rozdělení bývalé československé federace. Před tímto datem jen v průběhu 20. století tzv. české země, tedy historické regiony Čech, Moravy a českého Slezska, byly střídavě součástí několika různých státních útvarů s proměnlivými hranicemi, proměnlivou populací⁵ a velice různorodými režimy. Celkem třikrát během tohoto období, v letech 1938, 1948 a 1968, byly vnitřní demokratické mechanismy nebo demokratizační tendence v českých zemích násilně přerušeny a odstraněny pod silným nátlakem zvenčí, přičemž však vždy jejich faktickou likvidaci realizovali

příslušníci domácích politických elit.⁶ Součástí historické zkušenosti, která neustále ovlivňuje naše postoje a jednání, je jak časově vzdálená prvorepubliková i aktuální polistopadová liberální demokracie s jejími klady i stinnými stránkami, tak prožitek a dědictví nacistické totality a především čtyřicetileté komunistické diktatury a státního socialismu s centrálně plánovanou direktivní ekonomikou. Ta zcela zásadně proměnila původní stratifikovanou a výrazně diferencovanou sociální strukturu české společnosti prostřednictvím majetkové i příjmové nivelizace a protežováním určitých skupin obyvatel na základě jejich třídní příslušnosti či vztahu vůči režimu a vládnoucí komunistické straně. Zejména era tzv. normalizace 70. a 80. let pak byla klíčovou jak pro určení startovních sociálněekonomických pozic, tak pro formování postojů a chování obyvatel v období postkomunistické transformace.⁷

Pád komunistického režimu a přechod k pluralitní liberální demokracii po listopadu 1989 byly drtivou většinou občanů přijaty s nadšením. První svobodné volby, v nichž s obrovským náskokem zvítězilo Občanské Fórum (53,2 %) v české a Verejnost proti násiliu (32,5 %) v slovenské části federace, s komunistickou stranou (13,5 % a 13,8 %) daleko za nimi na druhém, respektive třetím⁸ místě, charakterizovala extrémně vysoká volební účast. Ta v českých zemích dosáhla 96,8 % a na Slovensku 95 %. Revoluční euforie stojící za tak vysokou účastí a zaujetím občanů pro politiku ovšem nemohla vydržet dlouho. Již komunální volby konané na podzim 1990 měly výrazně nižší, i když u tohoto typu voleb stále velmi vysokou účast 73,9 %. Klesající účast voličů v „hlavních“ národních volbách, tedy volbách do Federálního shromáždění a později do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, byla setrvalým trendem až do roku 2006. Tehdy se poprvé stalo, že volební účast byla o něco vyšší než v posledních předchozích volbách a nikoli naopak, přičemž však zůstala hluboko pod úrovní z 90. let (viz tabulku 1). Také účast v komunálních volbách se následně propadla z téměř tří čtvrtin v roce 1990 na méně než polovinu v každých řádných volbách do místních zastupitelstev konaných od roku 1998. Účast ve volbách do Senátu, který je druhou a co do postavení v ústavním systému ČR o něco méně významnou parlamentní komorou, pak nikdy nepřekročila úroveň 42,4 % v prvním a 32,6 % ve druhém kole, a to navzdory faktu, že tyto volby v prvním kole s výjimkou let

Tabulka 1: Volební účast českých voličů ve volbách od roku 1990 (%)

Typ voleb/Rok	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2009
Federální shromáždění	96,8	85,1									
Poslanecká sněmovna*	96,8	85,1		76,4	74,0		58,0		64,5		
Senát (1. kolo)				35,0	42,4 ¹	33,8 ²	24,1	29,0 ⁴	42,1 ⁵	39,5 ⁶	
Senát (2. kolo)				30,6	20,4	21,6	32,6 ³	18,4	20,7	29,9	
Komunální volby	73,9		62,3		46,7		45,5		46,4		
Krajské volby						33,6		29,6		40,3	
Evroparlament								28,3			28,3

* V letech 1990 a 1992 Česká národní rada.

¹ První kolo senátních voleb v r. 1998 se konalo společně s komunálními volbami.

² První kolo senátních voleb v r. 2000 se konalo společně s krajskými volbami.

³ Druhé kolo senátních voleb v r. 2002 se konalo společně s komunálními volbami.

⁴ První kolo senátních voleb v r. 2004 se konalo společně s krajskými volbami.

⁵ První kolo senátních voleb v r. 2006 se konalo společně s komunálními volbami.

⁶ První kolo senátních voleb v r. 2008 se konalo společně s krajskými volbami.

Zdroj: ČSÚ

1996 a 2002 byly vždy konány společně s komunálními nebo krajskými volbami. Druhé kolo senátních voleb mělo obvykle ještě výrazně nižší účast než kolo první, přičemž jedinou výjimku v tomto ohledu tvořily senátní volby v roce 2002, kdy se nikoli první, nýbrž druhé kolo senátních voleb uskutečnilo ve stejném termínu jako volby do místních zastupitelstev, které mívají poněkud vyšší účast než volby senátní.⁹ Velmi nízká účast ve volbách do Senátu může být částečně vysvětlena značně rozšířeným nesouhlasem se samotnou existencí této druhé komory parlamentu, která byla často vnímána jako zbytečná a bezvýznamná instituce,¹⁰ již by bylo nejlépe zcela zrušit. To navíc ještě umocnila okolnost, že Senát byl fakticky ustaven až v roce 1996. Percepce Senátu ze strany velké části veřejnosti jako nákladného a zbytného „odkladiště“ pro bývalé federální poslance byla velmi silná zejména v 90. letech [Hermann, Rezková 1993, Rezková 1996, 1998] a řada voličů se tehdy zcela záměrně rozhodla nevolit na protest proti tomu, že Senát nebyl zrušen. Ale i další typy „druhořadých“ voleb, jako volby do krajských samospráv a do Evropského parlamentu, jsou převážně ignorovány voliči, když účast v nich se vesměs pohybuje v intervalu mezi jednou čtvrtinou a jednou třetinou oprávněných voličů. Poslední krajské volby z roku 2008 s vyšší, avšak stále nijak impozantní účastí 40,3 % byly v tomto směru nejspíše výjimkou, za kterou stály mimořádné okolnosti související s politikou na celostátní úrovni. Ze strany opozice byly tyto krajské volby a s nimi souběžně konané volby do třetiny Senátu úspěšně prezentovány jako „referendum“ o vládě Mirka Topolánka, její politice zdravotnických a sociálních reforem a několika dalších kontroverzních bodech, které samy o sobě neměly žádnou nebo jen velmi malou spojitost s regionální politikou. Jak zvýšená účast, tak samotný výsledek naznačují, že se opoziční ČSSD touto kampaní podařilo mobilizovat své s vládou nespokojené voliče, kteří jinak ke krajským a senátním volbám příliš nechodí. O několik měsíců později v rámci voleb do Evropského parlamentu v červnu 2009 byl však podobný přístup o poznání méně úspěšný, což naznačuje, že podzimní volby do krajských zastupitelstev v roce 2008 byly mimořádnou a obtížně opakovatelnou událostí.

Výše popsany vývoj v podobě prudce klesající či průběžně nízké participace ve volbách byl provázen výrazným propadem důvěry v politiku a politické instituce všeho druhu. Zvláště v české části federace byla důvěra v ústavní instituce na začátku 90. let velmi vysoká, a ačkoli podstatným způsobem klesala v období od druhé poloviny roku 1990 do konce 1992, většina lidí důvěřovala nejen prezidentovi, ale také národní vládě, která se obvykle pohybovala bezpečně nad úrovní 50 % až do roku 1996. Zmiňovaný pokles důvěry z počátku 90. let mohl souviset s politickými turbulencemi a konflikty uvnitř širokého a heterogenního hnutí, jakým bylo Občanské Fórum, které se rozpadlo nedlouho po svém drtivém volebním vítězství v roce 1990.¹¹ Svůj podíl na tom mohlo mít také rostoucí napětí mezi Slovenskem či jeho politickou reprezentací a federální vládou, jež poněkud odcizilo Čechy, kteří vesměs neměli mnoho pochopení pro slovenské problémy a stížnosti, a Slováky navzájem a zvláště pak Slováky od federace, již viděli jako příliš centralistickou a ignorující jejich potřeby a specifika.¹² Velmi nízká důvěra ve vztahu k federálním institucím v druhé polovině roku 1992 pak jednoznačně souvisela se složením, likvidačním charakterem a rychlým rozdělením státu jako jediným programem tehdejší federální vlády ODS a HZDS. Avšak obecně, přes značný pokles v porovnání s rokem 1990, po celé období první poloviny 90. let a na počátku jejich druhé poloviny byla důvěra v ústavní instituce relativně vysoká a velmi stabilní. To se však radikálně změnilo především v průběhu roku 1997, kdy se důvěra vládě propadla hluboko pod 50 %. V následujících dvanácti letech se zpět nad tuto hranici dostala pouze jednou¹³ a i v blízkosti této úrovně se pohybovala jen zřídka a krátkodobě. Zároveň se tato důvěra stala mnohem variabilnější v porovnání s obdobím let 1992-1996. Pouze tradičně vysoká důvěra k úřadu prezidenta republiky zůstala nadále převažujícím jevem, ačkoli v období od roku 1997 a zejména 1998 až do konce prezidentského mandátu V. Havla i ona citelně poklesla. Důvěra k parlamentu reprezentovanému Poslaneckou sněmovnou byla velmi nízká již od roku 1993 a jen příležitostně dosahovala úrovně jedné třetiny, avšak v letech 1997 až 1999 se propadala i pod hladinu 20 %.

Tabulka 2: Důvěra v ústavní instituce (% lidí, kteří „rozhodně“ nebo „spíše“ důvěřují příslušné instituci; pololetní průměry)

	I/90	II/90	I/91	II/91	I/92	II/92	I/93	II/93	I/94	II/94	I/95	II/95	I/96	II/96	I/97	II/97
Prezident	88	82	88	82	82	x	69	70	69	72	76	73	77	80	72	64
Federální vláda	82	69	67	55	49	26	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Vláda ČR	79	72	67	56	50	56	58	57	57	55	54	54	51	49	39	27
FS	65	54	51	41	27	17	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
ČNR/PS	x	63	58	51	48	50	34	24	25	25	29	27	29	31	26	18

	I/98	II/98	I/99	II/99	I/00	II/00	I/01	II/01	I/02	II/02	I/03	II/03	I/04	II/04	I/05	II/05
Prezident	63	57	49	52	54	54	54	55	53	53	64	64	74	73	70	70
Vláda ČR	37	41	33	23	28	35	37	40	43	37	41	32	31	34	29	42
PS	17	26	24	19	21	24	26	28	30	26	32	23	23	24	22	26

	I/06	II/06	I/07	II/07	I/08	II/08	I/09	II/09
Prezident	71	73	73	66	61	64	65	61
Vláda ČR	42	x	33	29	29	27	29	54
PS	25	25	24	22	22	21	22	21

Zdroj: Data IVVM/CVVM

Kontinuální výzkumy veřejného mínění ukázaly také hluboký propad spokojenosti se stávající politickou situací v průběhu období let 1996 a 1997, přičemž hodnocení politické situace zůstalo od té doby trvale výrazně kritické přes veškeré změny v následujících letech. Celkové postoje a percepce vztahující se k domácí politické realitě se staly rovněž velmi kritickými, stejně jako hodnocení mnoha aspektů postkomunistické transformace, včetně těch, jež byly dříve vnímány převážně pozitivně.

Důvodů těchto změn bylo zřejmě vícero. Obecný pokles zájmu o politiku a úroveň participace z původně velmi vysokého porevolučního základu byl částečně přirozený. Lidé, zmobilizovaní probíhající revolucí, se časem začali vracet k normálu svého zaběhnutého způsobu života, který byl v dlouhém období normalizace v zásadě apolitický a orientovaný na rodinu či blízké přátele a osobní záležitosti. Nová situace nastolené svobody otevřela také řadu nových příležitostí pro osobní sebeuplatnění a naplnění nebo pro zajímavé aktivity mimo politiku, která za normálních, nikoli krizových okolností není příliš poutavá pro velkou část populace. Avšak bezpochyby klíčovým faktorem zde byl i průběžný dopad sociálněekonomického a politického vývoje, politických událostí, působení stran a chování hlavních politických aktérů, jejichž politická kultura je výrazně konfliktní, s rozhodováním převážně založeným na většinovém a nikoli konsensuálním principu.¹⁴

Od roku 1992 do roku 1996 české politické scéně zcela dominovala pravicová koalice vedená ODS,¹⁵ která prokazovala takřka nulový respekt vůči opozici. Během tohoto období koalice upustila od praxe poměrného zastoupení v řídicích orgánech a výborech sněmovny a obsadila všechny parlamentní funkce. Stejně tak veřejné instituce, jejichž vedení jmenuje vláda nebo poslanecká sněmovna, byly vesměs pod kontrolou členů nebo blízkých spojenců vládních stran. Výrazně zpolitizovanou se stala státní správa, když např. v čele okresních úřadů jako přednostové stanuli v drtivé většině případů členové ODS a dalších vládních stran. Opozice, která byla velmi fragmentovaná a heterogenní,¹⁶ měla jen malý prostor pro vyjádření svých názorů a čelila silnému tlaku a otevřenému nepřátelství nejen ze strany vládního tábora,¹⁷ ale i většiny médií hlavního proudu. Ta se totiž od počátku 90. let vesměs silně identifikovala s pravicovou ideologií reprezentovanou ODS a ODA a s jejich koncepcí postkomunistické transformace a neolibérální ekonomické reformy, představované jako jediná možná cesta k úspěšnému přechodu na tržní ekonomiku. Pojem „levice“ byl silně zdiskreditovaný asociací s bývalým komunistickým režimem a pravicové strany se svými stoupenci toto využívaly v kampani proti levicovým opozičním subjektům, kterým podsouvaly aspirace na zvrácení reformního kursu. Tehdy opoziční strany na tuto situaci reagovaly různým způsobem. Část těch stran, jež byly označovány jako demokratické, vyhodnotila vyhraněné oponování politice pravicové koalice jako bezperspektivní a začala spoléhat na „konstruktivnost“ a vstřícnost ve vztahu k vládě jako na prostředek vymanění se ze své politické bezvýznamnosti. Přitom se programově posunula či přihlásila k politickému středu. Naopak ČSSD, jejímž předsedou se v roce 1993 stal jeden z hlavních rivalů V. Klause v rámci někdejšího OF M. Zeman, svoji opoziční rétoriku a pozici výrazně vyostřila. Zároveň se pokusila i o integraci demokratických opozičních sil do tzv. Realistického bloku. To se sice věcně nepodařilo kvůli výše zmiňovanému

odlišnému přístupu jiných stran, ale v konečném důsledku to vedlo k obdobnému výsledku. ČSSD s rostoucími preferencemi svým „gravitačním“ působením nakonec koncentrovala hlasy nespokojených voličů a stala se po volbách v roce 1996 druhou nejsilnější stranou těsně za ODS, v letech 1998 a 2002 pak i celkovým vítězem. Naproti tomu ostatní subjekty z původního opozičního tábora s výjimkou KSČM a republikánů tehdy zcela propadly a následně prakticky zmizely jako relevantní politická síla ze scény.

Dalším charakteristickým rysem uvedeného období byla často zcela nekritická prezentace vládní politiky zejména v sociálněekonomické oblasti jako mimořádně úspěšné. S poukazem na některé vybrané makroekonomické indikátory vládní představitelé za podpory přátelsky nakloněných médií pravidelně popisovali Českou republiku jako středoevropského „hospodářského tygra“ a „ekonomický zázrak“, čemuž tehdy velká část veřejnosti věřila. Právě v té době se důvěra vládě pohybovala nad hladinou 50 % a celkové hodnocení vývoje bylo spíše pozitivní, ačkoli časem se tyto postoje začaly diferencovat v závislosti na sociálněekonomickém statusu a situaci lidí, přičemž ti, kdo byli ekonomickými změnami zasaženi negativně, se stávali kritickými a posouvali se k opozici.

Zásadní změnu v tomto vývoji přineslo období let 1996 až 1998. Nejprve pravicová koalice ve volbách do PS ztratila svou dosavadní většinu, když získala jen 99 poslaneckých mandátů z 200. Opozice složená už jen z ČSSD, KSČM a republikánů sice nemohla sestavit vládu kvůli zjevné nesourodosti jednotlivých stran, ale nemohla být ani „válcována“ pravicovou většinou v poslanecké sněmovně, jako tomu bylo v předchozím období. Pravicová koalice musela začít s opoziční ČSSD vážně vyjednávat o podpoře či toleranci její menšinové vlády, s čímž ČSSD nakonec souhlasila, ale jen výměnou za větší kontrolu její činnosti a některé významné posty, včetně křesla předsedy PS. Poměr sil v parlamentu se brzy změnil po odchodu dvou poslanců ČSSD z jejich klubu, podobně jako tomu bylo i o deset let později, ale tehdy tato okolnost nestabilizovala vládu na dlouho. Vztahy mezi ODS a oběma menšími koaličními stranami ODA a KDU-ČSL se staly značně napjatými. Počátkem roku 1997 dlouho odsouvané a skryté ekonomické problémy¹⁸ dostihly a naplno zasáhly českou ekonomiku, která se ocitla v hluboké a vleklé krizi, již charakterizoval vzestup nezaměstnanosti, značně zvýšená inflace a pokles reálných mezd i hrubého domácího produktu. Ve snaze bezprostředně odvrátit nejhorší scénář tehdy V. Klaus pod tlakem koaličních partnerů musel otevřeně přiznat existenci krize a předložit plán značných rozpočtových škrtů, což ale českou korunu před masivním spekulacím útokem nechránilo. Tento ekonomický vývoj byl provázen vleklou politickou krizí, která tehdy rezultovala do pádu druhé Klausovy vlády, rozpadu vládní koalice i samotné ODS a předčasných voleb v roce 1998. Především však přinesla zásadní obrát v pohledu české veřejnosti na politiku a dosavadní vývoj země, v němž se prosadila namísto převládajícího porevolučního optimismu hluboká skepse a pesimismus, které V. Havel později označil jako „blbou náladu“.

Samotné předčasné volby vyhrála ČSSD, ačkoli strany na půdorysu původní koalice, v níž pouze chybějící ODA nahradila odštěpením z ODS nově zformovaná Unie svobody (US), tehdy paradoxně¹⁹ získaly mírnou nadpoloviční většinu křesel v poslanecké sněmovně. Záhy se ale ukázalo, že konflik-

ty mezi stranami bývalé koalice jsou příliš hluboké a že jejich spojení je bezprostředně nemožné. Jelikož US kategoricky odmítla i jakoukoli formu spolupráce s ČSSD, čemuž se podřídili i s ní úzce spolupracující lidovci, dohodu o nové vládě nakonec překvapivě uzavřely obě nejsilnější strany s tím, že ODS tolerovala menšinový jednobarevný kabinet ČSSD pod vedením M. Zemana. Ačkoli tzv. opoziční smlouva se okamžitě stala terčem ostré kritiky²⁰ a zdrojem několika vyhocených konfliktů, jednobarevná menšinová vláda ČSSD ukázala možnost alternace moci mezi levicí a pravíci, což byl důležitý krok ve vývoji české demokracie. Nutnost z pohledu menšinové vlády dojednat podporu svým návrhům napříč politickým spektrem navíc alespoň zčásti obrousila hrany mezi stranami a ukázala v praxi i možnost jejich spolupráce. To se projevilo následně v tom, že po volbách 2002 celkem bez problémů vznikla koalice ČSSD, lidovců a US, která byla pro fundamentální odpor ze strany US nemožná o čtyři roky dříve.

Návrat k politice nespolečné mezi vládou a opozicí, který předznamenalo vyhlášení politiky nulové tolerance ze strany ODS vůči koaliční vládě vedené sociálními demokraty v období 2002-2006, ovšem opětovně prohloubil propast mezi politickými tábory a silně polarizoval vztahy na politické scéně i mezi občany. Politickou debatu často charakterizuje velmi emotivní, vyhocená rétorika a osobní útoky. Zejména v posledním období, jak ukázala kampaň před volbami do Evropského parlamentu či před zrušenými předčasnými volbami do PS, verbální konfrontace začínají přerůstat do podoby fyzických střetů a ataků. Výsledkem je celkově zhoršená atmosféra ve společnosti a nárůst despektu vůči politice a politickým stranám, které jsou v očích veřejného mínění v prvé řadě odpovědné za daný stav. Česká republika se navíc již od března 2009 nachází ve stavu politické krize a jakéhosi politického provizoria v podobě překlenovací „úřednické“ vlády,²¹ která měla zemi dovést k předčasným volbám v říjnu 2009. Ty ovšem byly zmařeny rozhodnutím Ústavního soudu, který zrušil jednorázový ústavní zákon zkracující funkční období stávající poslanecké sněmovny. Neschopnost dohody politických stran na předčasných volbách nedůvěru vůči nim jen dále prohloubila a, jak naznačují výzkumy z podzimních měsíců tohoto roku, vedla i k výraznému propadu ochoty účastnit se případných voleb do Poslanecké sněmovny.²² Na druhé straně vývoj a volební výsledky v průběhu celého období od roku 1989 ukazují, že právě politicky vyhraněný, konfrontační a mobilizující styl politiky, komunikace a vedení kampaně přináší politickým stranám zpravidla lepší výsledky

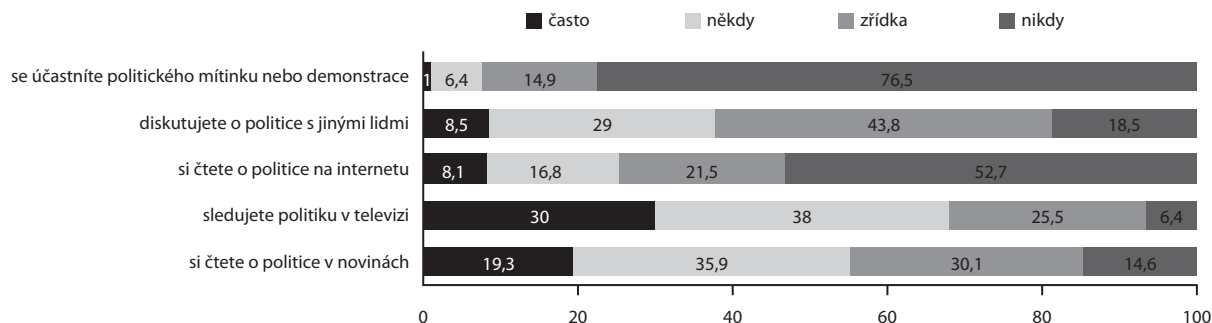
ve volbách.²³ Z tohoto důvodu nelze příliš očekávat výraznou změnu v přístupu z pohledu politických stran ani do budoucna.

Charakteristika současné občanské kultury

Výsledky speciálního výzkumu zaměřeného na občanskou kulturu, který probíhal počátkem srpna 2009, tedy v době, kdy se všeobecně předpokládalo, že v říjnu se uskuteční předčasné volby do PS, víceméně potvrdily některé hypotézy a předběžné předpoklady či závěry učiněné na základě dřívějších empirických výzkumů týkajících se tohoto tématu a studií v oblasti politické kultury.²⁴ Jednalo se o šetření poměrně rozsáhlé a jeho zevrubná analýza a především komparace s výsledky obdobných výzkumů probíhajících v dalších zemích je teprve před námi. Zde si proto jen stručně pokusme přiblížit některá základní zjištění zasazená do kontextu výše nastíněného historického vývoje.

Jedním ze základních rysů, který lze v politické či občanské kultuře v současné české společnosti vyzorovat, je všeobecně nízká úroveň politické aktivity. Ačkoli česká veřejnost ve své většině není v žádném případě apolitická či politicky zcela netečná, bez zájmu o politické dění, její přístup k politice a šířeji k veřejnému prostoru a působení v něm je vesměs pasivní. Pouze velmi malá část občanů oslovených v šetření (6 %) o sobě explicitně prohlašuje, že se o politiku vůbec nezajímá, přičemž podíl těch, kdo v dílčích otázkách zaměřených na evaluaci politické situace, institucí či konkrétních politiků odpovídali indiferentně, což by pravděpodobně nejlépe odpovídalo absolutnímu nezájmu o politiku, byl v mnoha případech ještě podstatně nižší. Naopak více než polovina (56 %) lidí se podle vlastního vyjádření o politiku zajímá „velmi“ (19 %) nebo alespoň „částečně“ (37 %), dalších 38 % pak „málo“. Tento zájem se ovšem z velké části omezuje především na pasivní sledování politiky v televizi, eventuálně čtení v novinách a debaty o politice s přáteli, zatímco aktivní zapojení se do politického dění, např. v podobě účasti na politickém shromáždění či demonstraci, je nízké a v nějaké pravidelnější podobě v podstatě mizivé (viz graf 1). Podobné to bylo i v případě dalších otázek zjišťujících respondentovu aktivní účast na politickém dění, jako např. u otázky na to, zda se někdy pokusil ovlivnit nějaké rozhodnutí na centrální úrovni či místní úrovni nebo zda se někdy aktivně zapojil do volební kampaně.²⁵

Graf 1: Zájem o politiku – jak často... ? (%)

Pozn.: Doplněk do 100 % tvoří odpovědi „neví“.

Zdroj: Data z výzkumu občanské kultury, CVVM srpen 2009.

S výraznou politickou pasivitou české populace bezprostředně souvisí i velmi nízká úroveň organizovanosti občanských aktivit. V šetření o sobě pouze 4 % respondentů uvedla, že jsou členy politické strany, což v rámci výběrové chyby koresponduje se skutečností, která je však patrně ještě o něco nižší. Jak přitom např. poukazují Linek a Pecháček [2005], od počátku 90. let podíl straníků v celkovém počtu voličů klesal, a to hlavně přičiněním úbytku členstva bývalých stran národní fronty, které mívaly početnou základnu, zatímco po revoluci konstituované strany, včetně těch, jež měly a doposud mají silnou podporu mezi voliči, svou základnu výrazně nerozšiřují.

V nízké míře politické organizovanosti je samozřejmě patrný silný vliv diskontinuity způsobené nacistickou a následně komunistickou diktaturou spolu s obdobím tzv. druhé i třetí Československé republiky, v nichž byla existence a činnost politických stran rovněž tak či onak limitována. Nové strany v současné době, zakládáné vesměs „shora“, nemají za sebou historii „masových“ stran, k jakým patřila většina významných subjektů první republiky. Postrádají tradiční široké sociální zázemí a mají jen málo rozvinutou síť základních organizací v obcích a městech, což je výrazně handicapuje především ve volbách do místních i krajských samospráv. Z tohoto důvodu se lokální volby v ČR svým charakterem od voleb celonárodních výrazně liší, účastní se jich do značné míry jiné subjekty a ve velké míře v nich uspívají nezávislí kandidáti. Často i politická kultura elit na této úrovni bývá odlišná od té, která dominuje politickému soupeření na celostátní úrovni.²⁶ Z hlediska perspektivy rozvoje stranického systému to představuje určitý problém, protože v dlouhodobě fungujících demokraciích se stabilizovaným stranickým systémem právě lokální politika často generuje politické osobnosti, které se posléze prosazují i v celonárodním měřítku v rámci svých stran. Pokud stranám chybí toto regionální a lokální „podhoubí“, časem se mohou dostat do personální krize na národní úrovni v důsledku „opotřebení“ stávajících elit a neschopnosti je adekvátním způsobem nahradit. Avšak diskontinuita v stranickém systému, která dokáže dobře vysvětlit výchozí stav a celkově nízkou úroveň stranické organizovanosti, nedává příliš uspokojivou odpověď v případě otázky, proč je i nadále tak malý zájem o členství v politických stranách a proč se stranám nedaří výrazněji rozšiřovat vlastní členskou základnu, ba dokonce proč se jejich členská základna ztenčuje.

Příčin bude v tomto ohledu více, ale podstatnou roli v tom bezpochyby hraje i všeobecně nízká prestiž politiky a politických stran. Je třeba připomenout i to, že hluboký despekt k politickým stranám má v českém polistopadovém období silný pramen v tzv. nepolitické politice a v působení Občanského Fóra, k jehož předvolebním sloganům mj. patřilo i to, že „strany jsou pro straníky, Občanské Fórum je pro všechny“. Koncepční spory o charakter OF mezi stoupenci neformálního, volného a nestrukturovaného občanského hnutí z řad bývalých disidentů v čele s V. Havlem a pragmaticky orientovanými zastánci přeměny OF ve standardní politickou stranu, respektive představy o umenšení role stran a jejich nahrazení neformálními občanskými iniciativami, jež ležely v jádru konceptu „nepolitické politiky“ a s tímto konceptem spojených vizí „občanské společnosti“, se dlouho promítaly a dosud promítají do publicistiky a veřejné kritiky na adresu politických stran. Jejich rezonance se ostatně průběžně projevovala u řady

politických sporů a konfliktů, především v období tzv. opoziční smlouvy. Stalo se módou i mezi částí liberální intelektuální elity prezentovat politické strany jako semenišť korupce, klientelismu, politikaření, intrik a zákulisních machinací a nikoli jako v podstatě nezbytně nutnou podmínku fungování moderní demokracie, v níž strany agregují a reprezentují zájmy svých voličů. Když se k tomu připojí ještě medializované faktické i domnělé potíže s fungováním a činností stran a jejich působením v parlamentu a každodenní politice, včetně problémů a skandálů spojených s jejich financováním, negativní postoje velké části veřejnosti ve vztahu k nim jsou snadno pochopitelné. Z hlediska důvěry jsou na tom právě politické strany nejhůře ze všech institucí a jiných položek zařazených do výzkumu (viz graf 2). Jak ukázaly další otázky výzkumu, značná část respondentů se ztotožnila s výroky typu, že „strany slouží zájmům svých vůdců“ (76 %) nebo že „všechny strany jsou stejné“ (47 %), i když zároveň je převážně (57 % : 30 %) označovali za potřebné pro demokracii. Postoje k politikům pak byly v některých ohledech ještě příkřejší.

Kromě nízké úrovně zapojení se české populace do členství a činnosti v politických stranách poměrně nízká organizovanost je patrná i v dalších oblastech. Zvláště nízká je odborová organizovanost, která průběžně klesá od roku 1989. Ještě počátkem 90. let byla v odborech organizována většina dospělé populace. V rámci výzkumu IVVM v souboru dotázaných starších 15 let v říjnu 1990 62 % z nich deklarovalo svoje členství v odborech, o deset let později už to bylo ale jen 14 % [Kroupa, Hála, Vašková, Mansfeldová, Šimoník 2004, s. 48]. V aktuálním výzkumu z roku 2009 se za člena odborů označilo jen 8 % dotázaných, což signalizuje další podstatný úbytek. Za tímto drastickým propadem se do značné míry skrývá polistopadový odklon veřejnosti od odborů, které byly v té době vnímány jako relikty komunistické ideologie a režimu, se kterým bylo žádoucí se rozejít, případně jako expozitura levice. Je však také známo, že mnozí zaměstnavatelé v ČR dlouhodobě vyvíjejí na své zaměstnance nátlak, aby do odborů nevstupovali, případně aby v jejich firmách nezakládali odborové organizace a aby z odborů vystoupili, pokud už jsou jejich členy. Dalšími faktory stojícími za poklesem odborové organizovanosti jsou strukturální změny v ekonomice, jako pokles podílu zaměstnanců v celé skupině ekonomicky aktivních, pokles podílu průmyslu v ekonomice i v zaměstnanosti nebo zvýšený počet malých firem. Velký význam pro pokles členské základny odborů měla i okolnost, že odborová ochrana a odbory sjednané kolektivní smlouvy se vztahují i na nečleny odborů, kteří přitom neplatí žádné členské příspěvky. Pokles členstva ovšem dlouhodobě oslabuje pozici a snižuje akceschopnost odborů, což pro jejich činnost a jejich vyjednávací sílu v rámci sociálního dialogu představuje vážný problém do budoucna.

Naopak relativně vyšší míra zapojení se objevuje v případě sportovních klubů (20 %), spolků pro volný čas a zájmových kroužků (20 %) nebo místních spolků a sdružení (14 %), což je do značné míry pozůstatek z minulých dob, kdy tyto dosti tradiční aktivity byly velmi běžné už prakticky od 19. století. Část z nich v nějaké podobě přečkala různé změny režimu a v období normalizace pak začala být podporována v rámci opatření, jež měla utlumit nespokojenost veřejnosti a odvést její pozornost od politiky.

K významným aspektům občanské a politické kultury tradičně patří důvěra v instituce reprezentující politický a společenský systém, ale i důvěra k lidem, k sociálnímu okolí i k sobě samému. Dlouhodobé kontinuální výzkumy v ČR, které se pravidelně věnují důvěře k základním institucím politického systému, ukazují stabilně výrazně vyšší důvěru v obecní a v menší míře i krajská zastupitelstva než v Poslaneckou sněmovnu a Senát, tedy obě komory českého parlamentu, které jsou na tom tradičně dosti podobně a s výjimkou období před rokem 1993 převážně špatně. Vyšší důvěra zastupitelským orgánům nižší úrovně je celkem přirozeně připisována větší blízkostí a potažmo větší osobní znalosti lokálních zastupitelů oproti elitám na celostátní úrovni [Škodová 2007], ovšem alternativním či doplňkovým vysvětlením s víceméně obdobným dopadem zde může být i míra jejich propojení s politickými stranami a stranickou politikou. Ta je v parlamentu dominantním a ostře sledovaným rysem, zatímco na krajské úrovni je slabší a zdaleka ne tak viditelná a v případě obecních zastupitelstev často zcela absentuje, zvláště v menších sídelních jednotkách, kde strany většinou nemají své místní organizace. Komunální politika v tomto ohledu navíc obvykle postrádá výrazný ideologický náboj, což do jisté míry platí i o politice na regionální úrovni, takže zde existuje větší prostor pro konsensuální jednání politických subjektů a jsou zde někdy vidět koaliční spojení, která by na celostátní úrovni mohla existovat jen stěží. O tom, že postoj k politickým stranám a hodnocení stranické politiky se do percepce centrálních orgánů zřetelně promítá, svědčí mj. i to, že důvěra k politickým stranám se z velké části překrývá s důvěrou k parlamentu, a že stávající vláda v čele s Janem Fischerem, která je složená z „expertů“ nominovaných, ale vesměs nikoli bezprostředně spojených s politickými stranami, je vládou s výrazně nejvyšším podílem důvěry od roku 1996. Podobně vysoké důvěře se kromě toho obvykle²⁷ těší i další centrální orgány a instituce, které jsou považovány za nepolitické, jako např. Česká národní banka, Český statistický úřad, Ústavní soud, ombudsman či Nejvyšší kontrolní úřad [Škodová 2009a, Vinopal 2009]. Z tohoto explanačního rámce se v podstatě nevyvíjí ani již dříve zmiňovaná vysoká důvěra k prezidentovi republiky, jehož z hlediska pravomocí značně limitované postavení v českém parlamentním systému je víceméně symbolické, reprezentační a tradičně už od dob první republiky spojené s představou nadstranickosti. Tomu zjevně na překážku není ani okolnost, že oba dosavadní čeští prezidenti, jako osobnosti s poměrně vyhraněnými politickými názory a představami, svými vystoupeními či počiny nezřídka aktivně a nikoli zcela neutrálně zasahovali mj. do vnitropolitického vývoje země.²⁹

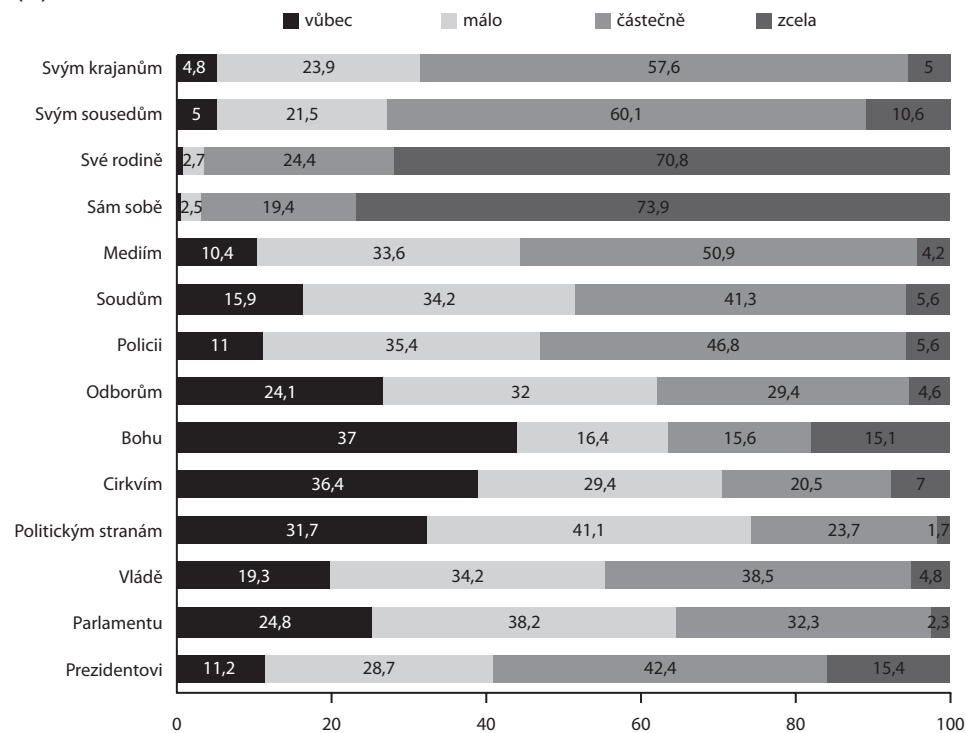
Důvěra v armádu, policii a soudy procházela v období po roce 1989 značnými změnami. Jak ukazují výsledky dlouhodobých kontinuálních výzkumů CVVM a IVVM [Škodová 2009b], v průměru byla důvěra k nim výrazně nižší v 90. letech než v posledním desetiletí. V průběhu času ovšem docházelo k výrazným výkyvům, zpravidla v důsledku nějaké konkrétní události, která se některé z těchto složek státní moci dotýkala, ať už v pozitivním, či naopak negativním směru. Na nižší úroveň důvěry k policii a soudům v průběhu 90. let měla nepochybně velký vliv několikanásobně zvýšená úroveň kriminality oproti období před listopadem 1989 a také často opakovaná kritika pomalosti soudních řízení či práce policie. Důvěra v armádu byla poměrně vysoká v letech 1993 a 1994,

odkdy je zkoumána srovnatelným způsobem, pak ale do roku 1996 prošla hlubokým poklesem až pod hladinu 30 % z původní úrovně bezmála tří pětín. Od té doby s výjimkou jednorázového propadu na počátku roku 2001 převážně narůstala a v posledních pěti letech se pohybuje okolo hranice 60 %. Do úrovně důvěry se v tomto případě nejvíce promítá percepce úrovně připravenosti a „profesionality“ českých vojáků, kteří jsou viditelní především v souvislosti s účastí na zahraničních vojenských misích pod vlajkou OSN či v rámci spolupráce uvnitř NATO, případně úrovně vybavení armády. Negativní změny v podílu důvěry pak mohou souviset kromě jiného s některými negativními jevy, jako jsou šikana v armádě, kriminalita vojáků, nejasnosti okolo hospodaření a velkých zakázek pro armádu, ale třeba i nesouhlas s vojenskými misemi nebo s nákupem vojenské techniky. U policie, která je ve většině případů hodnocena příznivěji než soudy, což bylo velmi výrazné hlavně od druhé poloviny r. 1997 do konce r. 2003, se nejlepší hodnocení objevovalo v letech 2000 až 2003, kdy se důvěra k ní vesměs pohybovala nad hranicí 50 %. Následně pak ovšem poklesla pod ní a v posledních letech kolísá okolo této hranice, přičemž se do značné míry harmonizovala s hodnocením soudů. Stabilně dosti vysoké důvěře se u české veřejnosti těší média, naopak poněkud hůře jsou na tom odbory a ještě menší důvěru pak tradičně sekulární česká veřejnost vyjadřuje ve vztahu k církvím [Škodová 2009b].

Speciální šetření občanské kultury, které v otázce zkoumající důvěru používalo poněkud odlišnou škálu odpovědí, než jaká se užívá v tradičních kontinuálních výzkumech CVVM,²⁹ v podstatě potvrdilo základní poznatky, které můžeme odvodit z našich běžných šetření, i když asymetrická čtyřbodová škála některé tradičně výrazné rozdíly trochu zmenšila či rozostřila.³⁰ Nejnižší důvěra byla zaznamenána v případě politických stran, ačkoli jen o málo lepší byla i situace církví a také odborů a parlamentu. O něco příznivější je hodnocení vlády, která ovšem není vládou zcela standardní a za jiných okolností by byl výsledek v tomto ohledu patrně horší. Výzkum potvrdil i tradičně vyšší důvěru ve vztahu k prezidentovi. V šetření se ukázalo i dlouhodobě mírně příznivější hodnocení policie oproti soudům. Poměrně pozitivní z hlediska důvěry je postoj dotázaných k médiím, i když ani v tomto případě nejde o příliš silnou důvěru, když asi desetina lidí médiím nevěří vůbec a další třetina jen „málo“, zatímco „zcela“ jim důvěřuje jen jeden člověk z pětadvaceti a asi polovina jim věří „částečně“. Zdaleka největší důvěru mají lidé ke svému sociálnímu okolí: ke krajanům, sousedům a zejména ke své rodině a k sobě samým (viz graf 2). Obdobným způsobem zkoumaná důvěra k politickým představitelům (viz graf 3) pak ukázala nízkou a navzájem příliš nediferencovanou důvěru k předákům parlamentních stran a naopak poměrně vysokou důvěru ve vztahu k prezidentu Klausovi a premiéru Fischerovi, což plně koresponduje s výše zmiňovaným vlivem negativní percepce stranické politiky.

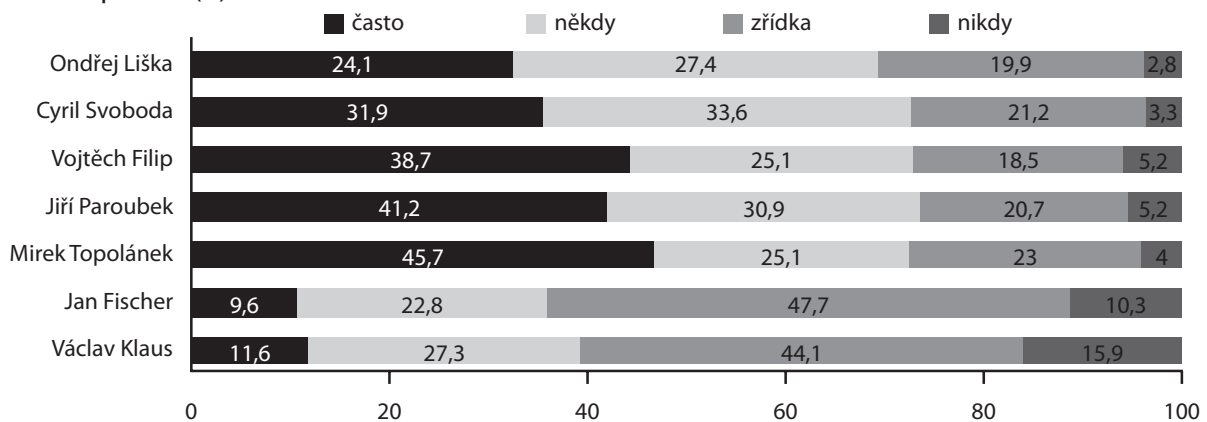
Z dalších výsledků speciálního šetření, které v rámci tohoto stručného shrnutí stojí za upozornění, jsou údaje týkající se odpovědi na otázku, zda a proč se respondenti vyhýbají politickým debatám s některými lidmi (viz tabulku 3). Výrazně největší část respondentů v rozsahu dvou pětín se cítí být zcela svobodná v tom smyslu, že může o politice mluvit s kýmkoli bez jakéhokoli omezení. Vyskytuje se zde však i pětina lidí, kteří se cítí být v tomto ohledu značně omezeni tím, že je řada

Graf 2: Důvěra (%)

Pozn.: Doplněk do 100 % tvoří odpovědi „neví“.
Zdroj: Data z výzkumu občanské kultury, CVVM srpen 2009.

Graf 3: Důvěra politikům (%)

Pozn.: Doplněk do 100 % tvoří odpovědi „nezná ho“ a „neví“.
Zdroj: Data z výzkumu občanské kultury, CVVM srpen 2009.

lidí, s nimiž by o politice mluvit nechtěli, a asi sedm lidí ze sta uvedlo, že o politice by se nechtěli bavit s nikým. Jako nejčastější důvody pro svoji neochotu diskutovat s některými jinými lidmi o politice přitom respondenti zmiňovali předpojatost, dogmatismus a fanatismus jiných lidí (31,9 %) a nepříjemné narušení osobních vztahů (15,0 %), které se zdá představovat stejný problém jako první možnost, pouze vyjádřený prostřednictvím jednoho z pravděpodobných důsledků namísto příčiny. Toto velmi zřetelně odráží současnou napjatou, vyostřenou a dosti netolerantní atmosféru mezi českými politickými stranami a především mezi jejich skalními přívrženci. Teprve za těmito možnostmi co do četnosti figuruje nezájem o politiku samotného respondenta (10,1 %) nebo jeho partnerů při konverzaci (7,4 %) a obava z vlastního ztrapnění kvůli neznalosti a neschopnosti mluvit o politice (3,5 %). Strach

z ekonomické újmy či nějakého administrativního postihu se jako statisticky měřitelné varianty odpovědi vůbec neobjevily.

Šetření obsahovalo také řadu otázek zkoumajících postoje občanů k roli státu a k jeho fungování. Výsledky ukazují, že se zde v tomto ohledu často objevuje určitá inkonzistence, kdy lidé zastávají vzájemně konfliktní stanoviska. Na jedné straně se lidé značně skepticky staví k možnostem státu řešit problémy ve společnosti. Absolutní většina respondentů v šetření vyjádřila opatrný názor, že stát může skutečně vyřešit jen málokteré problémy a dalších 8 % se domnívá, že stát nedokáže řešit žádné problémy ve společnosti. Ve schopnost státu řešit problémy z velké části nebo dokonce vyřešit většinu z nich věří jen třetina lidí, přičemž ta optimističtější varianta se objevovala pětkrát méně často (viz tabulku 4). Na druhé straně však ve vztahu ke státu či vládě převládají výčitky, že

Tabulka 3: Možnost diskutovat o politice s jinými lidmi (%)

S nikým nemůže diskutovat o politice	6,6
Je mnoho lidí, se kterými nemůže diskutovat o politice	21,9
Je jen několik málo lidí, se kterými nemůže diskutovat o politice	17,0
Může diskutovat o politice s kýmkoli	39,3
Jiné	5,1
Neví	10,1

Zdroj: Data z výzkumu občanské kultury, CVVM srpen 2009

Tabulka 4: Nakolik stát může skutečně vyřešit problémy ve společnosti? (%)

Nemůže vyřešit žádné problémy	8,2
Může vyřešit jen některé z nich	54,2
Vyřeší je z velké části	27,5
Vyřeší většinu problémů	5,2
Neví	4,9

Zdroj: Data z výzkumu občanské kultury, CVVM srpen 2009

nedělá dost pro to, aby ochránila lidi před ekonomickými potížemi, nad názorem, že by se lidé měli naučit starat se sami o sebe místo spoléhání se na stát (viz tabulku 5). Obecně není česká veřejnost příliš nakloněna jakémukoli omezování příjmů či majetku a i v řadě jiných ohledů zastává značně liberální stanoviska, ale na druhé straně má tendenci podporovat aktivní opatření vlády v oblasti hospodářské a sociální politiky v reakci na existující problémy nebo výrazně progresivní zdanění příjmu [Červenka 1998, 2000, 2004, 2006].

Podobně tak v politické oblasti se vedle prodemokratických, liberálních a participativních postojů objevují některé postoje antiliberální, poddanské nebo velmi skeptické a odcizené vůči fungování zastupitelské demokracie a vůči vlastním možnostem ovlivňovat její vývoj a základní politická rozhodnutí. V obecné rovině, jako např. u otázky, zda souhlasí nebo nesouhlasí s tím, že demokracie je nejlepší cestou, více než tři čtvrtiny (76,8 %) respondentů vyjadřují souhlas, zatímco opak si myslí jen 13,1 %. Podobné výsledky se objevují i u otázek konkrétně zaměřených na změnu režimu v roce 1989 [Veselský 2009, Tabery 2009]. Konzistentně s tím pak jednoznačně převažuje mínění, že volby jsou nejlepším způsobem výběru vlády (72,7 %) nad opačným stanoviskem (18,6 %). I navzdory nevalnému mínění, které o něm mají, si 61,1 % myslí, že potřebujeme parlament pro demokracii, a 25,1 % tvrdí opak. 57,1 % proti 29,7 % si totéž myslí i v případě politických stran. S projevy protestu ve formě petic, legálních demonstrací či bojkotu výrazná většina Čechů nemá žádné problémy. Na druhé straně si však jen málokdo (14,4 % proti 77,4 %) myslí, že by mohl dělat něco s rozhodnutím vlády, s nímž nesouhlasí, a jen o málo lepší situace (32,7 % ku 57,2 %) se objevuje u rozhodnutí místní samosprávy. Jednoznačně převažuje názor, že země je řízena ve prospěch mocných zájmových skupin (75,5 %) a nikoli ve prospěch všech lidí (13,8 %), že politici se nesnaží zjišťovat názory lidí (78,1 % ku 13,3 %), že si nepřejí, aby lidé zasahovali do jejich záležitostí (87,8 % proti 8,4 %), že

strany slouží především zájmům svých vůdců (76,1 % ku 12,7 %), že politikům je lepší nevěřit (74,7 % ku 14,1 %), že obyčejní lidé jsou vyloučeni z podílu na moci (79,8 % ku 13,6 %) a že je vůbec lepší se do těchto záležitostí neplést. Více než polovina dotázaných přiznala, že ji příliš nezajímá, kdo je u moci, pokud věci fungují dobře. Kromě toho velká část respondentů si myslí, že průměrný člověk nemůže dobře rozumět, oč v politice a vládnutí jde (30,7 %), nebo že tomu může rozumět jen někdy (42,2 %). Navzdory dost benevolentnímu přístupu k různým formám protestů se dvě pětiny respondentů vyslovily pro možnost použití síly ze strany policie při rozhánění demonstrací a polovina (51,6 %) byla pro vysoké soudní tresty pro ty z protestujících, kteří ignorují policii.

Závěr

Občanská kultura v ČR procházela v uplynulých dvou desetiletích od pádu komunistického režimu hlubokými změnami. Velmi vysoká míra participace a zájem o politiku v období bezprostředně následující po roce 1989 postupně opadávala s odeznáním euforické revoluční atmosféry a pod vlivem různých událostí, ale i negativních dopadů ekonomické transformace. Výrazným přelomem v tomto ohledu se stalo zejména období let 1997-1998, kdy se v důsledku ekonomické a politické krize zásadním způsobem změnilo hodnocení řady konkrétních aspektů polistopadového vývoje a zejména percepce politické situace, institucí a aktérů, jež se staly silně kritickými. Velmi kritické vyznění pohledu na politiku, politiky a politické strany se následně víceméně udrželo i přes relativně příznivý sociálněekonomický vývoj po roce 1999 až do současnosti. Bylo přitom provázeno vzestupem postojů poddanského či odcizeného charakteru, které jsou promíšeny s postoji participačními. V obecných otázkách, které se týkají svobody, demokracie a pluralitního politického systému, ovšem participační postoje doposud jednoznačně převažují.

Tabulka 5: Se kterým z následujících výroků souhlasíte více? (%)

Výrok 1		Výrok 2	
Množství peněz, které si někdo může vydělat, by mělo být zcela neomezené.	58,4	Je nutné stanovit hranice pro množství peněz, které si někdo může vydělat.	29,8
Místo přílišného spoléhání se na vládu by se měli lidé naučit postarat se o sebe sami.	40,1	Vláda nedělá dost pro to, aby ochránila lidi před ekonomickými potížemi.	53,1
Přednost by mělo mít udržení nízké inflace.	32,6	Přednost by mělo mít udržení nízké nezaměstnanosti.	50,4
Tato země je řízena ve prospěch všech lidí.	13,8	Tato země je řízena ve prospěch několika mocných zájmových skupin.	75,5

Pozn.: Doplněk do 100 % tvoří odpovědi „neví“.

Zdroj: Data z výzkumu občanské kultury, CVVM srpen 2009.

- Almond, G. A., S. Verba. 1989. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park, CA: Sage Publications, Inc.
- Červenka, J. 1998. „Občané o dovozech dotované zemědělské produkce.“ Tisková zpráva IVVM. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění (21. 12. 1998)
- Červenka, J. 1999. „Občané o opoziční smlouvě.“ Tisková zpráva IVVM. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění (26. 7. 1999)
- Červenka, J. 2000. „Měla by vláda pomáhat významným průmyslovým podnikům s velkými finančními problémy?“ Tisková zpráva IVVM. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění (29. 2. 2000)
- Červenka, J. 2003. „Jak veřejnost preferuje uvažované kandidáty na prezidentský úřad?“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (24. 1. 2003)
- Červenka, J. 2004. „Reforma veřejných financí z pohledu veřejného mínění.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (5. 2. 2004)
- Červenka, J. 2006. „Veřejné mínění a ekonomická transformace v ČR.“ Pp. 195-210 in D. Kunštát (ed). *České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti*. Praha: SOU AV ČR.
- Červenka, J. 2009. „Daně z pohledu veřejného mínění.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (23. 3. 2009)
- Feierabend, I. K., C. R. Hofstetter, D. Lautenschlager. 1992. Cultural legacy of totalitarianism and the new political culture of Czechoslovakia: Theoretical framework and propositions with a methodological appendix. Delivered to the World Congress of the Czechoslovakia Arts and Sciences. Prague. Bratislava.
- Herzmann, J., M. Rezková. 1993. „Názory na Senát.“ Tisková zpráva IVVM. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění (9. 12. 1993)
- Klicperová-Baker, M., I. K. Feierabend, C. R. Hofstetter, R. V. Levine, J. Srnc et al. 1999. *Ready for Democracy? Civic culture and civility with a focus on Czech Society*. Praha: Institute of Psychology. Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Kroupa, A., J. Hála, R. Vašková, Z. Mansfeldová, P. Šimoník. 2004. *Odbory, zaměstnavatelé, sociální partneři - odborová organizovanost v ČR a hlavní faktory jejího vývoje*. Praha: VÚPSV.
- Kunštát, D. 2002. „Důvěra ústavním institucím.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (10. 6. 2002)
- Kunštát, D. 2003. „Popularita politiků.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (6. 5. 2003)
- Kunštát, D. 2004a. „Stranické preference v březnu 2004.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (31. 3. 2004)
- Kunštát, D. 2004b. „Důvěra k vrcholným politikům.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (13. 10. 2004)
- Kunštát, D. 2005. „Stranické preference na konci března 2005.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (8. 4. 2005)
- Kunštát, D. 2006a. „Stranické preference v březnu 2006.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (24. 3. 2006)
- Kunštát, D. 2006b. „Důvěra k vrcholným politikům.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (29. 3. 2006)
- Kunštát, D. 2007. „Důvěra k vrcholným politikům.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (29. 5. 2007)
- Kunštát, D. 2009. „Důvěra vrcholným politikům.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (25. 9. 2009)
- Linek, L., Š. Pecháček. 2005. „K důvodům nízkého počtu členů českých politických stran.“ Pp. 59-80 in Z. Mansfeldová, A. Kroupa (eds.). *Participace a zájmové organizace v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- Rezková, M. 1996. „Senát: Představy a očekávání veřejnosti.“ Tisková zpráva IVVM. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění (26. 9. 1996)
- Rezková, M. 1998. „Senát: Představy a skutečnost.“ Tisková zpráva IVVM. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění (19. 10. 1998)
- Škodová, M. 2007. „Politická kultura: koncept a mínění české veřejnosti.“ *Naše společnost* 5 (2): 20-25.
- Škodová, M. 2009a. „Důvěra ústavním institucím a spokojenost s politickou situací v červnu 2009.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (8. 7. 2009)
- Škodová, M. 2009b. „Důvěra některým institucím veřejného života.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (22. 9. 2009)
- Tabery, P. 2009. „Srovnání dnešního života a života před listopadem 1989.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (3. 11. 2009)
- Vajdová, Z. 1996. „Politická kultura – teoretický koncept a výzkum.“ *Sociologický časopis* 32 (3): 339-351.
- Vajdová, Z., J. Stachová. 2005. „Politická kultura české populace v regionálním rozměru.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 41 (5): 881-901.
- Veselský, M. 2009. „Hodnocení změny politického režimu.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (3. 11. 2009)
- Vinopal, J. 2009. „Obraz Akademie věd ČR a názory na její financování.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (23. 9. 2009)

Jan Červenka absolvoval obor mezinárodní obchod s vedlejší specializací ekonomická žurnalistika na Vysoké škole ekonomické v Praze, kde v současné době pokračuje v externím doktorském studiu v oboru politologie. Je odborným pracovníkem Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Mezi předměty jeho badatelského zájmu patří problematika životní úrovně, sociálních problémů, ekonomického vývoje a mezinárodních vztahů z perspektivy veřejného mínění. Lze ho kontaktovat na adrese: jan.cervenka@soc.cas.cz.

poznámky

- ¹ K nim posléze zásluhou Feierabenda, Klicperové a dalších badatelů, kteří se zabývali právě politickou kulturou postkomunistické československé a české společnosti [Feierabend et al. 1992; Klicperová-Baker et al. 1999], přibyl ještě čtvrtý typ tzv. odcizené občanské kultury.
- ² Práce se dočkala mnoha dotisků. V roce 1963 ji vydalo nakladatelství Princeton University Press, od roku 1965 mělo autorská práva nakladatelství Little, Brown and Company (Inc.) a od roku 1989 Sage Publications, Inc. [Almond 1989].
- ³ Poměrně zásadní výtky směřovaly proti metodě komparativního výzkumu, který používal v různých zemích identické, doslovně přeložené dotazníky bez ohledu na skutečnost, že věcný kontext a význam použitých termínů a otázek byl v jednotlivých zemích často výrazně odlišný, což zpochybňovalo srovnatelnost či dokonce smysluplnost srovnávání získaných odpovědí. Otázky „šité na míru“ americkým realitám, z nichž oba autoři vycházeli, a anglosaskému demokratickému systému, se někdy značně mýjely se skutečností a s fungováním velmi odlišných politických systémů v Německu a v Itálii, o Mexiku, ve kterém dlouhodobě dominovala jediná politická strana (Revoluční institucionální strana - PRI) a kde formální demokratické procedury byly v podstatě zástěrkou faktické autokracie, ani nemluvě. Také samotný výběr pěti zemí, dvou anglosaských demokracií, post-fašistické Itálie, post-nacistického Německa a Mexika vyvolával jisté pochyby. Zřejmým nedostatkem v tomto směru byla zejména absence dlouhodobě stabilních evropských demokracií, jakými byly např. skandinávské země, Švýcarsko či Francie, které se od anglosaského modelu velmi liší a ve kterých je i občanská kultura v mnoha ohledech podstatně odlišná od americké či britské. Podle některých kritiků byla Almondova a Verbova práce v tomto ohledu poznamenána tradiční tendencí amerických politicko-vědních a společensko-vědních teorií k obhajobě a sebe-potvrzení statusu quo amerického politického a společenského systému. Tomu byla už předem uzpůsobena konstrukce celého výzkumu směřující k typologizaci občanské kultury, v níž se apriorně jako důležité pro stabilitu demokracie objevovaly hodnoty a postoje vyložené typické pro americkou společnost (individualismus, ekonomický liberalismus apod.), aniž by bylo zřejmé, proč by právě tyto hodnoty, které třeba v evropských demokraciích zdaleka tak typické nejsou, měly hrát v tomto směru jakkoli významnou roli.
- ⁴ Šetření proběhlo ve dnech od 3. do 10. srpna 2009 na reprezentativním souboru 1165 občanů ČR starších 15 let, kteří byli vybráni metodou kvótního výběru založeného na pohlaví, věku, vzdělání, velikosti místa bydliště a regionu. Dotazování standardizovaného tištěného dotazníku probíhalo metodou „face to face“ rozhovorů tazatelů s respondenty.
- ⁵ V tomto ohledu nejvýznamnějšími momenty byly poválečný odsun Němců, dvě velké vlny emigrace po roce 1948 a 1968, ale třeba i dopady nacistického teroru v období okupace holocaustu.
- ⁶ Likvidací prvorepublikové liberální demokracie fakticky uskutečnila politická garnitura pomnichovské tzv. druhé republiky pod přímým nátlakem Německa a ve snaze uchovat alespoň formální samostatnost územně okleštěného Československa. Komunistický ústavní převrat v únoru 1948, který ukončil období již částečně omezené demokracie tzv. třetí republiky, byl rovněž do značné míry podnícen a zároveň umožněn tlakem Moskvy, do jejíž sféry vlivu se obnovené Československo dostalo po 2. světové válce. Tzv. normalizace po násilném přerušení demokratizačního „obrodného procesu“ Pražského jara 1968 se uskutečňovala v podmínkách a v přímém důsledku vojenské intervence pěti států Varšavské smlouvy a sovětské okupace.
- ⁷ Normalizační režim byl okolnostmi svého vzniku a svým charakterem velmi specifický. Jeho politická legitimita v očích veřejnosti jakožto režimu nastoleného a podepřeného sovětskou okupací, jehož posláním byla negace demokratizačních reforem Pražského jara a politika zcela podřízená zájmům a přáním sovětského vedení, byla od počátku velmi nízká. To podstatně nezměnila ani velkorysá sociální politika a četná populistická opatření, jež v kombinaci s určitou dávkou represe namířené proti otevřenému disentu udržovala vnějškově konformní chování naprosté většiny populace po celé normalizační období. Předchozí generace se pod vlivem zkušeností z velké hospodářské krize 30. let a druhé světové války posunuly výrazně nalevo, jak ukázaly volby v roce 1946, a do značné míry se ztotožnily s obecnou ideou socialismu, i když většinou už ne se samotným komunistickým režimem a zejména s jeho stalinistickou verzí a excesy konce 40. a první poloviny 50. let. Přesto idea „demokratického socialismu“ či „socialismu s lidskou tvář“ měla v roce 1968 silnou podporu u veřejnosti a samotní reformisté ve vedení KSČ se těšili vysoké a zcela spontánní oblibě. Na rozdíl od toho se novější, poválečné generace, které postrádaly tutéž přímou zkušenost, která formovala postoje předchozích generací, pod vlivem svého prožitku normalizační reality vnitřně zcela distancovaly od režimu a od všeho, co s ním bylo jakkoli spojováno, včetně socialismu a levice obecně. Po pádu komunistického režimu se toto vnitřní vymezení projevilo navenek mj. tím, že se většina lidí záhy přihlásila k politické pravici či alespoň středu, že se z velké části silně identifikovala s vizí „kapitalismu“ s minimalizovanou rolí státu, jak ji prezentovaly politické strany jako ODS či ODA, nebo že např. vystoupila z odborů. Tato reakce byla pravděpodobně posilována či zčásti motivována i předlistopadovou konformitou většiny společnosti, která tímto způsobem, stejně jako podporou tzv. lustrací či demonstrativním antikomunismem kompenzovala nebo zakrývala svoji předchozí spolupráci s normalizačním režimem. Vesměs silně negativní percepce normalizačního režimu a jeho vládnoucí garnitury v kombinaci s vynuceně konformním chováním generovaly ve velkém měřítku odcizené postoje, v nichž figurovala hluboká nedůvěra, despekt a averze k politickým institucím, značný cynismus ve vztahu k jejich fungování a nevíra ve vlastní možnosti legální cestou v rámci systému úspěšně usilovat o změny. Tyto postoje se sice bezprostředně nepřeněsly na nový demokratický režim, ale latentně přetrvávaly a při konfrontaci s politickými a sociálněekonomickými problémy v průběhu transformace se opětovně značně rozšířily. Dlouhodobé působení normalizace mělo i řadu dalších důsledků. Během ní se mj. většina populace dobrovolně stáhla do soukromí, kde byla relativně svobodná, a rezignovala na veřejnou a zejména pak jakoukoli politickou aktivitu. Orientace na rodinu a bezprostřední osobní okolí se soukromými zájmy a značná pasivita ve veřejném prostoru jsou i dnes charakteristickým rysem velké části české společnosti. Navzdory svému rozchodu se „státním socialismem“ a identifikací s tržní ekonomikou si značná část populace uchovala i některé paternalistické představy a postoje v sociálněekonomické oblasti, když např. od roku 1990 stabilně čtyři pětiny či více dotázaných vyjadřují souhlas s tím, že stát by měl usměrňovat vývoj hospodářství [Červenka 2006, s. 208].
- ⁸ Na Slovensku byla KSČ poměrně výrazně předstížena i Křesťanskodemokratickým hnutím, které získalo 18,9 % hlasů.
- ⁹ Jak ovšem ukazuje rozdíl mezi účastí v tehdejších komunálních volbách (45,5 %) a ve druhém kole senátních voleb (32,6 %), podstatná část voličů, kteří se účastnili voleb do místních zastupitelstev, nevyužila možnost hlasovat ve volbách do Senátu navzdory své přítomnosti ve volební místnosti. Samozřejmě, uvedená data nereprezentují shodné soubory voličů, protože volby do Senátu probíhaly jen

ve třetině volebních obvodů, což platí i pro ostatní senátní volby s výjimkou těch prvních v roce 1996, ale srovnání účasti pouze v obvodech, kde probíhaly oboje volby najednou, by se zásadně nelišilo. Svou roli zde samozřejmě sehrávala skutečnost, že ve druhém kole senátních voleb, kam postupují pouze první dva kandidáti, pokud nikdo nedostal v prvním kole přes 50 % odevzdaných hlasů, voliči už pouze vybírají „strategicky“ pro ně přijatelnější variantu. Řada z těch, jejichž favorit z prvního kola nepostoupil, už jaksí nemá koho vybrat, pokud mezi oběma kandidáty ve druhém kole nevidí významný rozdíl, a nemá tedy valný důvod k účasti ve druhém kole. Avšak i v letech 1998 a 2006, kdy byly komunální volby spojeny s prvním kolem voleb do Senátu, byla účast v senátních volbách o poznání nižší. U spojení krajských a senátních voleb byl naproti tomu rozdíl v účasti pokaždé malý, v řádu několika desetin procenta.

¹⁰Bezprostředně po vzniku ČR bylo poměrně rozšířeným názorem, že jediným důvodem pro zřízení Senátu v rámci koncem roku 1992 rychle přijímané ústavy ČR bylo upokojení poslanců československého Federálního shromáždění, kteří se zdráhali hlasovat pro rozdělení federace, jež pro ně osobně znamenalo zánik jejich vlastních poslaneckých mandátů. Faktem je, že právě převodem všech 174 poslanců FS zvolených v České republice a vykonávajících mandát k 31. 12. 1992 měl být ustaven tzv. Prozatímní Senát, jehož zřízení zákonem České národní rady předjímala i ústava. Vládní návrh příslušného zákona ovšem ČNR tehdy odmítla a následně blokovala ustavení Senátu až do roku 1996. Tato skutečnost v očích veřejnosti „zbytečnost“ Senátu pouze potvrzovala, což dokládají výzkumy z té doby [Herzmann, Rezková 1993, Rezková 1996, 1998].

¹¹OF se rychle po volbách 1990 začalo transformovat z politického hnutí bez pevné struktury a individuálního členství do podoby pravicové politické strany. Za tímto posunem stála silná frakce OF podporující tehdy federálního ministra financí Václava Klause, jejíž pětáček tvořili placení „volební manažeři“ z regionů, kteří se ve velkém počtu dostali ze zadních pozic na kandidátkách OF do Federálního shromáždění či České národní rady díky nečekaně vysokému volebnímu zisku hnutí. Tito poslanci se sdružili v tzv. Meziparlamentním klubu demokratické pravice tvořícím většinu v české části Federálního shromáždění a v České národní radě. V této pozici měli velmi silný nebo i rozhodující vliv na vládu, která byla složena převážně z centristů a bývalých disidentů, kteří příliš nehorovali pro Václava Klause a jeho představy o ekonomické reformě. Ve vládě tak docházelo k ostrým střetům, ale díky podpoře uvnitř parlamentu byl V. Klaus schopen prosazovat svoje představy i přes občasný nesouhlas většiny vládních kolegů. S podporou této skupiny se V. Klaus stal i předsedou OF a začal jej měnit z hnutí v politickou stranu. Jeho oponenti v rámci OF, kteří s touto změnou nesouhlasili, vytvořili svou platformu, z níž posléze vznikl nový subjekt Občanské hnutí. Během rozluky bylo dohodnuto, že žádný z nástupnických subjektů by neměl používat název a značku OF a tak V. Klaus a jeho stoupenci svoji novou stranu přejmenovali na Občanskou demokratickou stranu. Ti, kdo si nepřáli spojit se s ODS ani s OH, vesměs přešli do jiných, již existujících polických stran. Slovenská obdoba OF, Verejnosť proti násiliu, se v roce 1991 rovněž rozpadla, když část jejich představitelů v čele s odvolaným, avšak velice populárním slovenským premiérem Vladimírem Mečiarom se oddělila a vytvořila Hnutie za Demokratické Slovensko (HZDS).

¹²Existovalo několik záležitostí, jež vedly k otevřenému konfliktu na federální úrovni, přičemž některé z nich byly spíše symbolické a poněkud komické, jako např. emotivní „pomlčková válka“ ve FS v souvislosti s novým oficiálním jménem země po pádu komunismu, ale jiné byly velmi vážné a podstatné. Jednou z nich bylo např. rozhodnutí federální vlády o konverzi zbrojního průmyslu, které velmi těžce zasáhlo právě Slovensko a jeho těžký průmysl a vedlo k růstu nezaměstnanosti na Slovensku, jež dosáhla ke konci roku 1992 úroveň 10 %, zatímco v českých zemích se pohybovala jen na úrovni 2 – 3 %. Také dopad tzv. radikální ekonomické reformy prosazované federální vládou byl na Slovensku mnohem tvrdší než v České republice a slovenská reprezentace marně žádala její přehodnocení a úpravu, což bylo odmítnuto z federální úrovně jako neopodstatněné a nerozumné. Nejproblematičtější záležitostí pak bylo tzv. přerozdělení kompetencí mezi federací a oběma národními republikami, které nebylo uspokojivě vyřešeno navzdory intenzivnímu jednání v průběhu celého období 1990-1992. Po volbách v létě 1992, kdy v obou částech federace výrazně zvítězily navzájem politicky nesourodé formace, jejich vůdci Václav Klaus a Vladimír Mečiar se rychle dohodli na rozdělení Československa rozhodnutím FS. Navzdory převažujícímu přání obyvatel v obou částech Československa zachovat společný stát

v nějaké podobě, federace byla zrušena ke konci roku 1992 a Česká republika i Slovensko se staly nezávislými státy.

¹³V prosinci 2002, bezprostředně po konání pražského summitu NATO a jen několik měsíců po katastrofálních záplavách v povodí Vltavy a Labe, kdy lidé velmi pozitivně hodnotili promptní reakci nové vlády V. Špidly na tuto přírodní katastrofu, se důvěra vládě ve výzkumech CVVM dostala na 51 %.

¹⁴V tomto ohledu se situace České republiky výrazně liší od prvorepublikové liberální demokracie, v níž spojení pravicových agrárníků s levicovými sociálními demokraty, provázené většinou národními socialisty, lidovci a někdy národními demokraty, živnostníky a německými aktivistickými stranami, bylo páteří všech tehdejších koaličních vlád s výjimkou období 1926-1929, kdy vládla tzv. panská koalice pravicových stran. Současná Česká republika je politicky velmi ostře rozdělena na pravicový a levicový politický tábor, které nejsou s to dlouhodobě vzájemně spolupracovat (pouze krátkodobě, pokud nemají jinou možnost) a které vůči sobě navzájem většinou uplatňují politiku „nulové tolerance“. Kromě toho hluboké dělicí linie existují i uvnitř těchto táborů. Na levici komunisté jsou stále vylučováni z jakékoli koaliční spolupráce ostatními politickými stranami včetně levicových sociálních demokratů. Pravicový tábor je pak rozdělen četnými osobními animozitami a stejně tak některými základními politickými rozdíly v politických postojích např. k EU, Lisabonské smlouvě, životnímu prostředí, restitucím církevního majetku apod. Tato situace velmi komplikuje vytváření stabilních koaličních vlád. V podstatě od roku 1996 Česká republika takovou vládu neměla, když jediný kabinet, který přečkal celé volební období, byla menšinová jednobarevná vláda ČSSD pod vedením Miloše Zemana v letech 1998-2002, kdy obě velké, navzájem tradičně ostře soupeřící strany ODS a ČSSD, byly donuceny k vzájemné spolupráci poté, co postoje a požadavky dvou menších středopravých stran, Unie svobody a KDU-ČSL, prakticky znemožnily vytvoření jejich koalice s některou z velkých stran. V následujícím volebním období tytéž strany už vytvořily těsně většinovou koaliční vládu s ČSSD, ale samotná vláda se v jeho průběhu třikrát změnila a ke konci volebního období už téměř jako koalice nefungovala, když ČSSD začala návrhy, pro které nezískala podporu neofungujících partnerů, prosazovat ve sněmovně s pomocí komunistů. V posledním období středopravé koalice ODS, KDU-ČSL a Strany zelených byla vnitřně napjatá od počátku, když jen její vytvoření zabralo více než půl roku a její existence byla umožněna jen zběhnutím dvou sociálnědemokratických poslanců do vládního tábora. Během svého působení výrazně poznamenaného kauzou lidoveckého předsedy Jiřího Čunka a jejími následnými peripetiemi se několikrát ocitla na pokraji rozpadu a nakonec byla v březnu 2009 svržena opozicí podpořenou skupinou rebelujících poslanců z vládních stran.

¹⁵Dalšími členy koalice byly ODA, KDU-ČSL a KDS, která s ODS v roce 1992 vytvořila volební koalici.

¹⁶Ve volbách v r. 1992 některé strany s odlišnou vizí transformace nepřekročily kvorum 5 % (nebo 7 % pro volební koalici) a nedostaly se do parlamentu, včetně centristického OH, které ve svých řadách mělo řadu ministrů české a federální vlády, včetně českého premiéra, z období 1990-1992 a dalších významných politických osobností a bývalých disidentů. Parlamentní opozice pak byla složena z komunistů, krajně pravicových, populistických a xenofobních republikánů, sociálních demokratů, volebního bloku tří středových stran (národních socialistů, zelených a Zemědělské strany hájící zájmy zemědělských družstev a zaměstnanců pracujících v zemědělství) nazvané Liberálně sociální unie a středové regionální „moravistické“ strany HSD-SMS.

¹⁷Ty mj. zahrnovaly i některé kroky státních orgánů proti opozičním stranám, jakým bylo např. zpochybnění vlastnického nároku ČSSD na Lidový dům a obstarání jejich účtů ze strany ministerstva financí.

¹⁸Především hluboká nerovnováha zahraničního obchodu, vysoká inflace a vysoké úrokové míry v kombinaci s fixním devizovým kursem koruny, které vytvářely tzv. pozitivní úrokový diferenciel přitahující krátkodobý spekulativní kapitál, rozšířená platební neschopnost v reneštrukturovaném průmyslu, překlenovaná bankovními úvěry a v důsledku toho špatné úvěrové portfolio celého bankovního systému byly hlavními problémy české ekonomiky. Ty vedly k měnové krizi spojené s masivním spekulativním útokem na českou korunu na jaře 1997 a k následné ekonomické depresi.

¹⁹Stalo se tak díky volebnímu propadu republikánů, kteří nepřekonalí 5 % hranici nutnou pro vstup do sněmovny.

²⁰Převážně kriticky tzv. opoziční smlouvu hodnotila i veřejnost [Červenka 1999].

²¹ Je poněkud zvláštní, ale zároveň i příznačné, že právě tato politická krize České republiky po dlouhé době přinesla vládu, která se těší důvěře nadpoloviční většiny obyvatel. Důvodem nebývale vysoké důvěry vůči „úřednické“ vládě Jana Fischera je zřejmě především okolnost, že je široce vnímána jako vláda odborníků, kteří nejsou příliš napojeni na politické strany a stranickou politiku.

²² V září a v říjnu 2009 byla deklarovaná volební účast v případných volbách do PS na úrovni 54 % a 56 %, což je výrazně méně, než byla skutečná účast v předchozích volbách do PS.

²³ Velmi názorným dokladem toho je např. vývoj volebních výsledků a preferencí ČSSD v období po roce 2002, kdy ČSSD poměrně přesvědčivě vyhrála volby do PS. Stalo se tak částečně díky tomu, že mohla těžit z poměrně příznivého hodnocení menšinové jednobarevné vlády Miloše Zemana, jíž v první polovině roku 2002 důvěřovalo vždy 41-46 % dotázaných [Kunštát 2002], což je u výrazně menšinového kabinetu velmi dobrý výsledek, ale částečně rovněž díky tomu, že se v kampani velmi jasně profilovala jako levicová strana a že se ostře distancovala od tzv. opoziční smlouvy s ODS. Následně ČSSD utvořila koalici s lidovci a US, pro jejíž hladké fungování obětovala velkou část svých předvolebních levicových programových priorit a posunula se výrazně ke středu. Výsledkem byl postupný pokles jejích preferencí z 33 % v září 2002 na 11,5 % v červnu 2004, když v podstatě od poloviny roku 2003 se preference strany pohybovaly hluboko pod úrovní 20 % a strana se v řadě šetření ocitla až na třetím místě nejen za výrazně vedoucí ODS, ale i KSČM. Situaci ČSSD v roce 2004 podtrhly dva historicky největší volební debakly strany v celém období samostatné existence ČR. Ve volbách do Evropského parlamentu ČSSD tehdy dostala jen 8,8 % hlasů a se dvěma mandáty skončila až na pátém místě. Následně pak v podzimních volbách do Senátu pouze ve třech obvodech z 27 postoupili sociálnědemokratictí kandidáti do druhého kola, kde posléze žádný z nich neuspěl. Když po těchto nezdarech premiér a předseda ČSSD Vladimír Špidla rezignoval na obě funkce, v čem jej – mj. i kvůli aféře spojené s jeho majetkovými poměry – zakrátko následoval i jeho nástupce Stanislav Gross, preference ČSSD v dubnu 2005 dosáhly svého dlouhodobého historického minima 10,5 %. S nástupem nového sociálnědemokratického premiéra a posléze předsedy strany Jiřího Paroubka, který začal energicky prosazovat výrazně levicovější politiku, často ve spolupráci s KSČM na půdě poslanecké sněmovny, a také uplatňovat mnohem důraznější, asertivní a konfrontační politický styl, se ovšem situace zásadně změnila. To sice vedlo k výraznému zhoršení vztahů mezi tehdejšími koaličními stranami a k vyhocení konfliktu s ODS, ale preference ČSSD se v průběhu několika měsíců vrátily stabilně nad hladinu 20 % [Kunštát 2003, 2004a, 2005, 2006a] a ve volbách do PS v roce 2006 ČSSD zaznamenala svůj historicky nejvyšší procentní zisk hlasů, i když byla těsně předstížena ODS. Z opozice pak pokračovala ve velmi důrazné a vyhraněné kritice nové vlády pod vedením ODS a Mirka Topolánka, přičemž na podzim 2008 v krajských a senátních volbách, které nikdy dříve nebyly silnou stránkou ČSSD, zaznamenala drtivé a v podstatě plošné vítězství, když s náskokem vyhrála ve všech krajích

a z 27 obvodů v senátních volbách získala 23 senátních křesel. V těchto volbách se ODS podařilo uhájit pouze tři pražské obvody, kde ODS tradičně dominuje.

²⁴ Viz např. [Vajdová 1996; Klicperová-Baker at al 1999; Vajdová, Stachová 2005] aj.

²⁵ 11 % dotázaných uvedlo, že se pokusilo někdy v minulosti ovlivnit rozhodnutí na celostátní úrovni, 10 % „jednou nebo dvakrát“, 1 % vícekrát. V případě rozhodnutí na místní úrovni (27 % „jednou nebo dvakrát“, 3 % vícekrát) nebo pracovišti (34 % + 13 %) to vypadalo již trochu lépe. Relativně vyšší podíl účasti se objevoval v případě podpisu či sběru podpisů pod petici (52 % ano), ale u dalších zkoumaných aktivit – účast na demonstraci, či účast na bojkotu – se podíl zapojených pohyboval na úrovni 21 % a 12 %. Aktivní účast na kampani někdy v minulosti uvedlo jen 5 % respondentů.

²⁶ Situace se případ od případu v tomto směru liší, ale vedle „kopírování“ situace v celostátním měřítku se tu objevují koalice na celostátní úrovni nepředstavitelné a konsensuální jednání mezi stranami nebo sdruženími na obecní či regionální úrovni je poměrně běžné.

²⁷ V tomto ohledu se ovšem mohou objevit výrazné výkyvy v souvislosti s aktuálními událostmi, což je např. případ NKÚ, u něhož se v předchozích letech podíl důvěry pohyboval zřetelně nad 50 %, ale v tomto roce velmi výrazně poklesl pod tuto hranici, patrně v důsledku nedávné aféry kolem hospodaření prezidenta NKÚ Františka Dohnala.

²⁸ V případě úřadujícího prezidenta Václava Klause, který byl do prosince roku 2002 předsedou ODS a který byl do funkce prezidenta poprvé zvolen o tři měsíce později v březnu 2003, pak lze demonstrovat, jak silná a hluboce zakořeněná je důvěra českých občanů k úřadu hlavy státu a že tato důvěra je do značné míry nezávislá na tom, kdo prezidentský úřad zastává. Podle výzkumů realizovaných v letech 1998 až 2002 byl totiž V. Klaus stabilně mezi politiky s výrazně převažujícím podílem nedůvěry a s důvěrou, která se pohybovala většinou mezi 20 – 30 % a nikdy za celé toto období nepřekročila hladinu 35 % [Kunštát 2003]. Před samotnou volbou pak V. Klaus nebyl kandidátem, jehož by preferovala většina českých občanů, když v lednu 2003 se pro něj jako pro přijatelného kandidáta vyjádřilo 35 % občanů, zatímco 62 % V. Klause za prezidenta nechtělo [Červenka 2003]. Přesto však bezprostředně po jeho zvolení důvěra v něj vzrostla z 35 % v lednu 2003 na 60 % v dubnu 2003 a následně až doposud nikdy neklesla pod 55 %, přičemž v letech 2004-2007 se pohybovala stabilně nad úrovní 60 %, v některých momentech okolo či dokonce mírně nad 70 % [Kunštát 2003, 2004b, 2006b, 2007, 2009], a to navzdory faktu, že řada stanovisek i kroků V. Klause jako prezidenta nemá většinovou podporu u české veřejnosti.

²⁹ Ve výzkumech CVVM u otázky na důvěru je používána čtyřbodová symetrická škála „rozhodně důvěřuje“, „spíše důvěřuje“, „spíše nedůvěřuje“ a „rozhodně nedůvěřuje“. V šetření občanské kultury byla použita asymetrická čtyřbodová škála „vůbec ne“, „málo“, částečně“ a „zcela“.

³⁰ Především rozdíl mezi „vládou“ a „parlamentem“ byl méně výrazný, než jaký se ukazuje v případě vlády Jana Fischera a Poslanecké sněmovny nebo Senátu.

Veřejné mínění o problematice českých dějin¹

Štěpánka Pfeiferová, Jiří Šubrt

Public opinion on the issue of Czech history

Abstract: The article of a mostly empirical character is drawn from archive data, from the sources of the Centre for Public Opinion Research, and from the first phase of the undertaking of a project of the Grant Agency of the Czech Republic entitled „The Sociological Research of the Historical Consciousness of Inhabitants of the Czech Republic“. The theoretical part of the text is based on the concept of collective memory, especially on the idea of the selectivity and changeability of contents saved in the memory. This article also presents quantitative data concerning the perspective held by public opinion on Czech history, and qualitative perspectives on historical consciousness attained through the use of focus groups.

Keywords: history, public opinion, collective memory, historical consciousness, quantitative and qualitative research methods.

Historia magistra vitae est - dějiny jsou učitelkou života – říkávali staří latiníci.² I když tento výrok bývá při různých příležitostech často opakován i dnes, otázkou je, nakolik si v přítomnosti udržel svoji platnost. Zajímalo nás, jakým způsobem se staví k otázce dějin česká veřejnost, a proto jsme se pokusili sestavit přehled toho, co je o této problematice známo z dosavadních výzkumů. Sociologických poznatků na toto téma není zatím k dispozici mnoho. Pokud vůbec byl u nás tento problém čas od času sledován, jednalo se obvykle o několik málo jednoduchých otázek, které byly položeny v rámci výzkumu veřejného mínění. Ačkoli jsou dosavadní zdroje poznatků poměrně chudé, mohou nám přesto, jak si ukážeme, říci o povaze sledovaného problému leccos zajímavého.

Výzkum z prosince 1946

Co soudí veřejné mínění o českých dějinách, bylo poprvé zjišťováno ve výzkumu, který byl proveden v prosinci r. 1946 *Československým výzkumným ústavem veřejného mínění při ministerstvu informací ČSR*,³ a to zhruba na 1000 dotázaných z Čech a Moravy (na Slovensku dotazování neprobíhalo). Poznatky z výzkumu z r. 1946 lze dohledat ve třech pramenech. Prvním je 8. číslo časopisu *Veřejné mínění* z r. 1947, s. 13-15. Druhým je publikace, která vyšla v r. 1951 v USA; editorem rozsáhlého knižního díla přinášejícího přehled základních zjištění z výzkumů veřejného mínění realizovaných v letech 1935-1946 byl Hadley Cantril. V práci jsou publikovány převážně výsledky výzkumů provedených v USA, lze tu však nalézt také informace z jiných zemí, mj. právě údaje z šetření *Československého výzkumného ústavu veřejného mínění při ministerstvu informací ČSR*. Třetím pramenem je publikace *Vztah Čechů a Slováků k dějinám* (zpracoval ji Č. Adamec a kolektiv), která byla vydána *Ústavem pro výzkum veřejného mínění ČSAV* v říjnu 1968.

Na otázku, zda měli v době školní docházky rádi hodiny dějepisu, odpovědělo v r. 1946 kladně 68 % dotázaných (18 % „ne“, 14 % „jiná odpověď“). To, že se při návštěvě cizích měst zajímají o místní historické památky, deklarovalo ve stejném výzkumu 59 % respondentů (19 % „ne“, 22 % „nemohu tvrdit všeobecně“). 67 % dotázaných osob konstatovalo, že doma uchovávají památky na předky (podobizny, písemnosti, vyznamenání, šperky a jiné), 10 % uvedlo, že se u nich vede rodinná

kronika [Adamec 1968: 47-48]. Autoři výzkumu informovali ve zveřejněné zprávě rovněž o některých poznatcích, které přineslo statistické třídění dat; z něho vyplynulo, že ve všech uvedených otázkách se kladné odpovědi vyskytovaly o něco častěji mezi úředníky než mezi dělníky.

Jedna z klíčových otázek položených ve výzkumu z r. 1946 zněla: „Které období českých dějin pokládáte za největší?“ a procentuální zastoupení jednotlivých typů odpovědí bylo následující:

husitské války	19 %
doba Karla IV	17 %
tehdejší doba (tzn. 1945-46)	16 %
doba sv. Václava	8 %
první Československá republika	8 %
doba Jiřího z Poděbrad	7 %
národní obrození	3 %
barokní doba	0 %
nevím	22 %

[Adamec 1968: 8, 49; Cantril 1951: 155].

Nejčastěji byly v r. 1946 za největší období českých dějin pokládány husitské války, doba Karla IV. a tehdejší poválečná doba (zhruba 1/5 dotázaných odpověděla „nevím“). Na otázku, v které době byl český národ v největším úpadku, byl nejčastější odpovědí protektorát (54 %), dále třicetiletá válka (26 %), doba Braniborů v Čechách (4 %) a druhá republika (3 %); nevím odpovědělo 13 % dotázaných [Adamec 1968:49].

Uvedené poznatky naznačují, že generacím poznamenaným traumatem Mnichovské dohody, kapitulace a šestileté poroby imponovalo především to historické období, v němž český národ osvědčil svoji bojovnost a sílu. Husitská doba byla vyzvednuta již v období národního obrození v 19. století. V padesátých letech dvacátého století se k ní přihlásila i komunistická ideologie, která ji interpretovala jako předobraz revolučního hnutí. Třetí nejfrekventovanější odpověď – poukazující na dobu, v níž dotazovaní žili – je charakteristickým projevem poválečného optimismu. První Čs. republika v odpovědích respondentů v r. 1946 ještě příliš často uváděna nebyla. Patrně i z toho důvodu, že v živé paměti byly ještě vzpomínky na hospodářskou krizi 30. let, a především na konec republiky v r. 1938, spojený s přijetím mnichovského diktátu.

Jedna z otázek, položených v r. 1946, se zaměřila na historické osobnosti. Dotázaní měli říci, které „muže“⁴ českých dějin považují za nejvýznamnější (uvedeny mohly být tři odpovědi). Nejčastěji byl jmenován Masaryk (74 %), dále Beneš (62 %), Hus (35 %), Karel IV. (20 %), Sv. Václav (17 %), Komenský (17 %), Žižka (17 %), Havlíček (12 %), sv. Cyril a Metoděj (11 %), Jiří z Poděbrad (7 %), Přemysl Otakar II. (3 %), Dobrovský (1 %); odpověď „nevím“ byla zaznamenána u 6 % dotázaných. Další otázka se týkala duchovního odkazu sv. Václava a Jana Husa. Odkaz sv. Václava preferovalo 21 %, Husův 39 %, obou stejně 28 % (nevím 12 %) [ibid.: 50]. Podrobnější analýza dat ukázala, že duchovní odkaz sv. Václava měl širší zastoupení mezi ženami a zemědělci. Dělníci byli častěji než ostatní bez vyhraněného názoru.

Autoři krátké výzkumné zprávy z r. 1946 se pokusili získané poznatky shrnout do obecnějšího závěru, jehož celkové vyznění poněkud přesahuje rámec zjištěné fakticity, a my ho dnes můžeme připomenout především jako specifický dobový dokument. V jejich textu se doslova praví: „...kult předků nezastupil u nás pevné kořeny a rodová tradice se nevyvinula. Tento výsledek je v rozporu s oblibou dějepisných hodin na našich školách, ale pravděpodobně je tento rozpor jen zdánlivý, neboť úcta k minulosti má u nás jiný směr. České dějiny jsou charakterizovány téměř ustavičným zápasem o samu existenci národa a nedostatkem dlouhodobých period klidu. To ovšem nepřispívalo vývoji rodinných tradic a spíše obracelo zájem k věcem celonárodního významu. Odtud snad pramení náš kult mnoha historických osobností a určitých dějinných epoch.“ (...) „Výzkum odhalil osobitý poměr českého člověka k minulosti, charakterizovaného na jedné straně nedostatkem rodinné tradice, na druhé intenzivně pociťovanou příslušností k národnímu celku, jak na to ukazuje úcta k duchovním odkazům našich velkých historických osobností.“ [ibid.: 48, 51].

Výzkum z října 1968

Československý výzkumný ústav veřejného mínění fungoval do komunistického převratu v r. 1948 (respektive do r. 1952). Po něm se demoskopický výzkum dlouhou dobu vůbec neprováděl. Teprve v r. 1966 vznikl *Ústav pro výzkum veřejného mínění při ČSAV*, který o dva roky později, v říjnu 1968 (krátce po srpnové invazi) realizoval výzkum s názvem *Vztah Čechů a Slováků k dějinám*. V následujícím stručném přehledu uvádíme poznatky, které byly získány za české kraje na výběrovém souboru 662 dotázaných.⁵

Na otázku, zda měli ve škole rádi dějepis, odpověděli dotázaní ve výzkumu z r. 1968 takto: miloval jsem ho 30 %, v celku jsem ho měl rád 52 %, nevím, ano i ne 8 %, v celku jsem ho neměl rád 10 %, nenáviděl jsem ho 0 %. Co se týče četby zábavných knih, 57 % respondentů preferovalo knihy o minulosti, 21 % o přítomnosti (22 % odpovědělo „nevím, záleží na okolnostech“). Při návštěvě neznámého města dávalo podle svých odpovědí přednost prohlídce historické části 77 % dotázané populace, moderní části 10 % (13 % odpovědělo „nevím, záleží na okolnostech“) [ibid.: 4].

I v tomto výzkumu patřilo ke stěžejním téma hodnocení vybraných období národních dějin. Otázka zněla: „Když se zamyslíte nad dějinami českého národa, které období považujete za nejslavnější, za dobu vzestupu, rozvoje?“ Odpovědi uvádíme v následujícím přehledu (otázka byla kladena jako

otevřená, respondenti mohli uvést až dvě odpovědi, %-ní součet proto převyšuje 100 %):

první Československá republika	39 %
husitská doba	36 %
doba Karla IV.	31 %
období po lednu 1968	21 %
národní obrození	15 %
1945 - 1948	9 %
doba Jiřího z Poděbrad	5 %
doba Přemysla Otakara II.	5 %
Velká Morava	3 %
doba po únoru 1948	3 %
doba sv. Václava	1 %
jiné odpovědi	7 %

[ibid.: 7].

Na výsledcích z r. 1968 je vedle reakce na pražské jaro a srpen 1968 zajímavé především vyzvednutí první ČS. republiky, jejíž přednosti byly oceněny z perspektivy většího časového odstupu, který byl navíc naplněn léty „budování socialismu“. Podrobnější analýza dat ukázala, že ženy častěji připomínaly ve svých odpovědích první republiku a polednové období, zatímco muži dobu husitskou. Období po lednu 1968 bylo s větší frekvencí zmiňováno mladšími dotázanými, doba Karla IV. respondenty s vyšším stupněm vzdělání.

Na otázku „které období považujete za nejméně slavné, za dobu pro český národ nešťastnou?“ odpovídali dotázaní v r. 1968 takto: protektorát, okupace 59 %, „temno“ (od Bílé hory) 51 %, srpen 1968 31 %, padesátá léta 20 %, Mnichov a druhá republika 11 %, Lipany 3 %, husitské války 1 %, cizí vpády (ostatní) 1 %, jiná období 4 % (otázka byla kladena jako otevřená, respondenti mohli uvést až dvě odpovědi, %-ní součet převyšuje 100 %) [ibid.: 10]. Statistická třídění ukázala, že muži častěji uváděli dobu „temna“, Mnichov a srpen 1968, ženy protektorát a padesátá léta. Respondenti vyššího věku poukazovali větší měrou na léta německé okupace, osoby ve věku 25-39 let na padesátá léta, nejmladší na srpen 1968.

Podobně jako předtím v roce 1946, i v roce 1968 byla sledována otázka, které osobnosti našich dějin jsou veřejností pokládány za největší. Dotaz byl kladen jako otevřený, každý dotázaný mohl uvést tři osobnosti, uvedené údaje v procentech opět přesahují součet 100 %. Zjištěné poznatky dokládají, že spolu s první republikou byl koncem 60. let na krátkou dobu rehabilitován i její zakladatel T. G. Masaryk, kterého tehdy v odpovědích uvedlo 81 % dotázaných, aby pak v následujících letech normalizace byl opět na dlouhá léta (jako představitel „buržoazní ideologie“) odsouzen k zapomnění. V dalších odpovědích pak figurovaly následující osobnosti: Mistr Jan Hus (39 %), Karel IV. (33 %), Jan Amos Komenský (28 %), L. Svoboda (22 %), A. Dubček (20 %), F. Palacký (13 %), Jan Žižka (10 %), Jiří z Poděbrad (9 %), E. Beneš (7 %),⁷ sv. Václav (6 %), Karel Havlíček Borovský (4 %) [ibid.: 15].⁸ Znovu byla v roce 1968 položena také otázka na tradici svatováclavskou a Husovu. Rozložení odpovědí ukazuje, že tradici sv. Václava vyzvedalo 22 % osob, Mistra Jana Husa 51 % dotázaných (oproti 39 % z r. 1946 došlo k výraznému posílení), obou stejně 26 % („nevím“ 1 %) [ibid.: 5].

Závěrečnou poznámku k výzkumné zprávě z r. 1968 napsal historik Jan Křen, který se v ní z velké části zaměřil

na porovnání poznatků z výzkumu z r. 1946 a 1968, zejména otázek na nejslavnější a nejméně slavná období českých dějin. Upozorňuje zde mj. na to, že nejzřetelnější rozdíl v obou výzkumech je ve vztahu k první republice, která byla v r. 1968 hodnocena výrazně pozitivněji než v r. 1946, což komentuje těmito slovy: „Působí tu iluze o této době anebo ona prostá vlastnost uplývajícího času, která minulost zkrášluje, anebo se mění kritéria a celkový pohled? Těžko odpovědět a rozlišit: možná, že zde působí všechny tyto faktory dohromady.“ [ibid: 39]

Výzkumy po listopadu 1989

Období normalizace veřejnému mínění a jeho výzkumům nepřálo, a tak porovnatelné poznatky nalzáme teprve až ve výzkumech provedených po roce 1989. Jedním z nich je výzkum, který proběhl v září roku 1992. Institut pro výzkum veřejného mínění v Praze se v něm dotazoval na „nejslavnější období, období vzestupu a rozvoje“ v dějinách národa. Získané odpovědi vypadají následovně (data za Českou republiku, n = 537):

vláda Karla IV.	29 %
první Čs. republika	23 %
husitská doba	9 %
období od listopadu 1989	4 %
období let 1948 - 1989	3 %
období let 1945 - 1947	2 %
národní obrození	2 %
vláda Přemyslovců	2 %
Velká Morava	1 %
jiné odpovědi	4 %
národ nemá dějiny	1 %
neví	19 %

[Mišovič 1992]

Na výsledcích si lze povšimnout především toho, že na první místo se dostává období vlády Karla IV., které vlastně odsunuje, a to velice výrazným způsobem, období první Československé republiky na druhou pozici. Tento poznatek o propadu v hodnocení první republiky lze podle našeho soudu z velké části vysvětlit především jako reakci na nadcházející rozpad Československé federace, který podstatným způsobem zproblematizoval česko-slovenskou koncepci jejího zakladatele a prvního prezidenta T. G. Masaryka. Dodejme také, že období Karla IV. reprezentovalo na počátku 90. let v očích české veřejnosti tu dobu, kdy České země hrály v kontextu evropských dějin významnou úlohu. Proto není náhodou, že transformační proces, který v tehdejší postkomunistické společnosti probíhal pod heslem „návratu do Evropy“, vedl k vyzvednutí právě tohoto – dalo by se říci – výrazně „proevropského“ období našich dějin.

Poznatky z šetření *Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu Akademie věd České republiky*, v. v. i., která byla realizována během posledního desetiletí, naznačují, že uvedený pohled na české dějiny nabývá během této doby relativně ustáleného charakteru. Na prvním místě nacházíme vždy s velkým předstihem dobu Karla IV., po které následují období první republiky, národní obrození a husitství (viz tabulku 1).

Kromě této otázky zařazuje CVVM v poslední době opakovaně ve svých výzkumech otevřený dotaz zjišťující, která osoba, ať už z historie či ze současnosti, je vnímána českou veřejností jako nejvýznamnější. Výzkum z října 2007 (n = 1038) ukázal, že přední příčky takto vytvořeného žebříčku obsadili: Karel IV. (28 %), Tomáš Garrigue Masaryk (22 %), Václav Havel (11 %), Jan Ámos Komenský (6 %), Jan Hus (5 %), Václav Klaus (3 %), Jan Žižka z Trocnova (3 %), sv. Václav (1 %) [Dimitrová 2007].⁹ Porovnáme-li tyto poznatky s daty z výzkumů z r. 1946 a 1968, vidíme, že vrcholné pozice mezi historickými postavami českých dějin, akcentovanými veřejným míněním, zaujímá Masaryk, Karel IV., Komenský a Hus. Pořadí těchto postav se v jednotlivých obdobích proměňuje, stále však zůstávají na čelných místech. Další příčky takto

Tabulka 1: Které historické období považujete za vrcholnou dobu českých dějin? (údaje v %)

	prosinec 2001; (n = 1168)	prosinec 2005; (n = 1098)	říjen 2008; (n = 834)
Velkomoravská říše	3,5	3,6	5,3
Doba přemyslovská	3,9	3,7	3,2
Doba Karla IV.	36,9	38,4	40,6
Husitství	8,7	9,2	6,0
Doba Jiřího z Poděbrad	2,9	2,3	3,0
Doba Rudolfa II.	1,5	2,0	2,0
Doba pobělohorská – baroko	0,3	0,2	0,5
Národní obrození	8,5	10,2	7,6
Doba vlády Františka Josefa I.	1,5	2,6	2,0
Období první republiky	16,3	15,7	19,4
Jiné	3,0	2,7	2,8
Žádné	3,6	1,8	1,1
Neví	9,4	7,6	6,5

Zdroj: Červenka 2006 a data z výzkumů CVVM.

sestavovaných žebříčků obsazují další postavy, které jsou vyzvedány v určitých dobových kontextech a poté sestupují na nižší pozice.

Koncepce kolektivní paměti

Data z demoskopických výzkumů, která byla doposud uvedena, byla v jednotlivých obdobích získána pomocí otázek, jež byly formulovány odlišným způsobem. Tato skutečnost brání tomu, aby bylo možné je vzájemně statisticky porovnávat. Určitá komparace přesto možná je a na jejím základě můžeme dospět k následujícímu schematickému přehledu dominant české národní paměti, které se objevovaly ve výzkumech veřejného mínění v rozdílných obdobích po druhé světové válce:

první poválečná léta:	– husitství – doba Karla IV.
konec 60. let:	– první Československá republika – husitství
po listopadu 1989:	– doba Karla IV. – první Československá republika

Kromě řady dílčích otázek, které již byly komentovány v předchozím textu, navozuje uvedený přehled jeden základní problém, a sice jak je možné, že něco, co se jednou definitivně a neodvratně v minulosti určitým způsobem odehrálo, není pro pozdější generace něčím pevně daným, nýbrž čímsi velice proměnlivým? Máme-li na takovou otázku odpovědět, je nutné opustit oblast empirického výzkumu a obrátit se k sociologické teorii, konkrétně ke koncepci kolektivní paměti.

Připomeňme, že u zrodu této koncepce stál Durkheimův žák, francouzský sociolog Maurice Halbwachs [1925, 1941, 1950], který konstatoval, že kolektivní paměť se konstituuje, funguje a reprodukuje v určitých sociálních rámcích.¹⁰ Tyto rámce nejsou něčím rigidním, nýbrž jsou to dynamické struktury, které jsou vytvářeny prvky, jež představují a organizují naše vzpomínání. V těchto rámcích jsou naše vzpomínky fixovány a vyvolávány a jimi je určena i významnost toho, nač vzpomínáme. Halbwachsova koncepce zároveň vysvětluje i problém zapomínání. Jestliže subjekt paměti vzpomíná na to, co bylo v určitém sociálním rámci v určité přítomnosti rekonstruováno jako minulost, pak zapomíná na to, co v této přítomnosti takový rámec nemá. Jinak řečeno, zapomínání souvisí se změnou nebo se zničením příslušného rámce [Halbwachs 1925].

Obsahy, které jsou uloženy v kolektivní paměti, nemají konstantní povahu; jedním z jejích podstatných rysů je selektivita a proměnlivost. Odpověď na otázku, proč k takové restrukturalizaci dochází, podává americký filozof a sociolog George Herbert Mead [1959: 1–31], který upozorňuje na to, že lidé své představy o minulosti (a zároveň i budoucnosti) průběžně mění. Děje se tak v důsledku toho, že se objevují nové okolnosti, které to, co se stalo anebo pravděpodobně stane, staví do nového světla. Jednající subjekt se poté, co byl vystaven nové zkušenosti, vrací k minulosti, dívá se na ni jiným pohledem a podle toho pak také upravuje své budoucí jednání a očekávání. Podobným způsobem argumentuje také Peter L. Berger [1991: 56], který konstatuje, že minulost rekonstruujeme tak, aby byla v souladu s přítomností, s našimi nynějšími názory. Minulost je, jak tento autor říká, tvárná, poddajná a stále se

mění v závislosti na tom, jak ji znovu a znovu interpretujeme a vysvětlujeme. Navíc platí i to, že se kolektivní paměť stává často předmětem mocenského nátlaku a manipulace. Tzvetan Todorov [1998] v této souvislosti upozorňuje na to, že paměť je ohrožitelná, zranitelná a může být i zneužita.¹¹

Výzkum historického vědomí obyvatel České republiky

Dodejme nyní, že na všechny tyto poznatky – jak empirické, tak i teoretické povahy – chce nyní navázat výzkumný projekt s názvem *Sociologický výzkum historického vědomí obyvatel České republiky* (zodpovědný řešitel Jiří Šubrt), který získal od roku 2009 podporu Grantové agentury České republiky. Záměrem tohoto projektu je otevřít nový pohled na problematiku vztahu lidí k dějinám a na zkoumání jejich představ o minulosti, které spoluvytvářejí postoje k současnosti a budoucnosti. Historické vědomí je v tomto kontextu charakterizováno nejen jako soubor znalostí a představ o minulosti, nýbrž především jako vědomí určitých souvislostí (resp. kontinuity, diskontinuity a změny) mezi minulostí (ukládanou do kolektivní paměti), přítomností a budoucností. Badatelský přístup je založen na předpokladu, že toto vědomí je nějakým způsobem strukturováno z hlediska věcného, časového, prostorového, sociálního, generačního a hodnotového. Projekt si klade za cíl tyto struktury historického vědomí zachytit, analyzovat a přispět k objasnění jejich fungování. K tomu mají být využity prostředky kvantitativní i kvalitativní sociologické metodologie.

Projekt má být řešen ve třech ročních etapách. V prvním roce je využita kvalitativní metodologie, konkrétně metoda *focus groups* ke „zmapování terénu“, získání prvních poznatků a přípravě dotazníku pro druhou fázi výzkumu. V druhém roce proběhne dotazníkové šetření na výběrovém souboru 1600 osob reprezentujících populaci celé České republiky (starší 15 let). V třetím roce bude pro potřeby interpretace získaných dat a doplnění zjištěných poznatků znovu využita kvalitativní metodologie *focus groups*. Vytváření výzkumných nástrojů (scénářů pro skupinové diskuse a dotazníku pro standardizované řízené rozhovory) je založeno na spolupráci mezi sociology¹² a historiky¹³ a jsou při něm využívány zkušenosti z partnerských zahraničních pracovišť.¹⁴

Jak se lidé zajímají o historii

V závěrečné části stati bychom rádi představili výběr z prvních (předběžných) poznatků z úvodního kola *focus groups*.¹⁵

V obecné rovině se ukazuje, že zájem převážně většiny lidí o historii není nijak výrazný. Pokud se o dějiny zajímají, pak se spíše zaměřují na určitou dílčí oblast a jen zřídka aktivně vyhledávají informace, kterými by si své znalosti prohloubili. Nežřídka rovněž přiznávají, že o historii nemají velké znalosti. Pokud se u někoho zájem o historii vyskytuje, má obvykle selektivní povahu, tj. zaměřuje se na určitou specifickou, dílčí oblast historie, v závislosti na ostatních zájmech a orientacích jednotlivce (tak jsou např. lidé, kteří se zajímají o druhou světovou válku, o panovnický rod Habsburků, dějiny vojenství, dějiny umění, dějiny každodennosti, apod.). Ani toto zaměření ovšem ve většině případů nemá systematickou povahu. Obvykle v něm hraje významnou roli náhoda, která vede k tomu, že

se lidem něco zajímavého o historii dostane do jejich zorného pole. Informace o historii tak lidé čerpají spíše nahodile, např. z televizního vysílání, četby románů a literatury faktu, ale třeba i z turistických průvodců. Jedním z významných faktorů, který ovlivňuje pohled lidí na dějiny, jsou hrané historické filmy.

Relativně častějším jevem je zájem o dobu, v níž žili rodiče a prarodiče, s níž se jednotlivci namnoze seznamují prostřednictvím jejich ústního podání. Vzpomínáno je tímto způsobem zejména období druhé světové války a socialismu (od r. 1948 do r. 1989). Většinou se jedná o vyprávění o individuálních zážitcích, připomínání určitých událostí nebo historek ze života členů rodiny. Někdy jde o porovnávání situace dříve a dnes. Mladí lidé jeví namnoze zájem o to seznámit se tímto způsobem s tím, jak se žilo dříve.

Velká část lidí uchovává doma nějaké památky připomínající jejich předky (fotografie, listinné dokumenty, dopisy, starožitnosti, deníky, umělecká díla či např. sbírky poštovních známek). V naprosté většině případů však nejde o systematické vytváření rodinného archivu. Několik dotázaných uvedlo, že některý z členů jejich rodiny sestavuje genealogický přehled (rodokmen), což je z jejich pohledu vnímáno jako určitý módní trend.

Pohled dotázaných na dějiny

S hlubší reflexí historických procesů se obvykle u zástupců obecné populace nesetkáváme. Při dotazování na toto téma se často objevuje představa, podle které je průběh dějin vnímán jako zákonitý s určitými prvky nahodilosti. Někteří tuto představu doplňují poukazem na vývoj v podobě cyklického střídání historických období (např. blahobytu a chudoby, svobody a nesvobody, války a míru). Relativně často se objevil názor, že všechny události spolu souvisí, navazují na sebe a eventuelně mezi nimi existuje kauzální vztah, nedá se ovšem říci, že by k něčemu směřovaly. Přesto překvapivě velký počet účastníků vyjádřil víru v pokrok, který spočívá v kumulaci znalostí a vědomostí. U některých diskutujících se ovšem objevily pochybnosti, zda k tomuto pokroku dochází ve všech oblastech, nebo jen v některých (např. v oblasti technologií). To, že by bylo možné v dějinách odhalit nějaký smysl, však většina účastníků popírá. Za pozornost stojí, že někteří zúčastnění označili dějiny za sled náhod, neboť podle nich neexistuje žádný nadřazený princip, který by do dějin vnášel logiku. Dokonce se objevil ojedinělý názor, že právě tato nahodilost je zákonem historie. Za hlavní faktor vnášející do dějin prvek nahodilosti je považováno působení významných osobností.

Za hlavní hybatele dějin bývají obvykle označováni lidé a jejich činy. Zatímco někteří soudí, že tato možnost je vyhrazena výjimečným osobnostem, jiní se domnívají, že na běhu dějin se podílejí všichni lidé bez rozdílu. Častý je názor, že historické události jsou především důsledkem boje lidí o moc a vzácné statky, tedy ekonomické a politické zájmy. Jistý vliv je však přiznáván rovněž přírodnímu prostředí, náboženství, ideologiím, náhodám či technickým vynálezům, které ovšem podle dotázaných mají ambivalentní povahu: mohou totiž nejen pomáhat, nýbrž také škodit.

Zdá se, že mnohaletá školní výuka dějin v pojetí historického materialismu populaci příliš nepoznamenala. Na marxistické učení o typech společensko-ekonomických formací,

základně a nadstavbě a o úloze třídního boje téměř nikdo z účastníků diskusí nevzpomněl. Z dialektických pouček se mezi lidmi vžila především jedna, a sice že „všechno souvisí se vším“.

Během diskusí jsme se setkali s problematikou proměnlivosti výkladu dějin, kterou někdy reflektují i samotní respondenti. Někteří z nich upozorňovali na to, že obraz naší minulosti nemá ustálený charakter a že se v průběhu minulých desetiletí proměňoval, protože „dějiny píšou vítězové“. Účastníci poukázali např. také na to, že perspektiva pohledu na naše národní dějiny a rámec, v němž je nutné o nich uvažovat, se proměňuje vlivem evropských integračních procesů. Ukazuje se i to, že ve vnímání jednotlivých událostí zejména novodobých českých dějin existují mezi jednotlivými regiony České republiky určité diference.¹⁶

Názory na české dějiny

Skupinové diskuse potvrdily poznatky z výzkumů veřejného mínění v tom smyslu, že i v nich byla jako vrcholné období českých dějin nejčastěji vyzvedána doba Karla IV., období první republiky a husitství. Mezi dalšími významnými obdobími českých dějin bylo v diskusích uváděno národní obrození, doba Přemysla Otakara II. a Rudolfa II. Za období největšího úpadku je dle očekávání pokládána druhá světová válka, tedy protektorát a německá okupace. Negativně je rovněž vnímáno období komunismu¹⁷ a doba nadvlády Habsburků (s výjimkou vlády Rudolfa II.), a to především po roce 1620, tedy v době pobělohorské.

V názorech na některá historická období je patrný určitý generační rozdíl. Mladší diskutující např. více vyzvedají období první republiky než starší, u kterých se objevuje o něco kritičtější reflexe. Naopak na husitství mají pozitivnější pohled starší, zatímco pro mladší je to častěji období úpadku. Tyto diference mj. naznačují, že školní výuka dějepisu má na hodnocení historických událostí podstatný vliv.

Také v případě dotazu na nejvýznamnější historickou osobnost byla shledána převážná shoda s poznatky z dotazníkových výzkumů. Nejčastěji byl v této souvislosti uváděn Karel IV., Tomáš Garrigue Masaryk, Jan Amos Komenský, František Palacký, Jan Hus nebo Jiří z Poděbrad.

V bilanční otázce, zda bylo v dosavadních českých dějinách více proher či výher, byly zaznamenány zajímavé názorové odlišnosti. Zatímco jedna (spíše menší) část respondentů se kloní na stranu výher a jako hlavní argument přitom užívá poukaz na skutečnost, že jako národ stále existujeme, nezanikli jsme a jsme ve své existenci samostatní, druhá část soudí, že v naší historii převažovaly prohry, a to především proto, že jsme jako strategicky položený malý národ byli vždy vystaveni velmocenským zájmům jiných států.

Co se týče bilancování, je možné poukázat ještě na jeden rozdíl, a sice v názorech mladších a starších lidí. Starší jsou o něco méně spokojeni s vývojem v České republice po listopadu 1989 než mladší, kteří častěji vnímají polistopadový vývoj jednoznačně jako výhru. V těchto postojích se odráží osobní zkušenost jedněch, kteří se museli mnohdy velmi obtížně adaptovat na nové podmínky v pokročilejším věku, a druhých, pro něž se otevřely nové možnosti a příležitosti na prahu jejich dospělosti.

V otázce, zda jsou Češi schopni se podívat realisticky na svou minulost, převládaly spíše rozpaky. Bylo poukazováno na to, že lidé obvykle na řadu věcí zapominají, i na to, že se pohled na minulost mění. Neadekvátní pohled na minulost je přikládán i tomu, že lidé mají jen omezené množství informací, a to nejen proto, že se problematice minulosti věnuje v médiích malá pozornost, ale také z vlastního nezájmu o historii, což je přisuzováno zejména mladé generaci.

Účastníci výzkumu reflektovali skutečnost, že pohled na dějiny je významným způsobem ovlivňován školní výukou dějepisu, tzn. tím, kdo v jaké době absolvoval školní docházku. Někteří z dotázaných si jsou nicméně vědomi toho, že své představy o průběhu minulosti a o hodnocení jednotlivých historických událostí, osvojené obvykle během školní docházky, během svého života měnili. Týká se to např. pohledu na husitství, církev, barokní pobělohorské období („Temno“), osvobození v r. 1945, odsun Němců či období komunismu. V souvislosti s tím byl zaznamenán názor, že i v budoucnu může k takovému přehodnocování dále docházet a že za dva-cet let to může být „zase možná nějak jinak“.

Historie, politika, média

Ve vztahu k státním svátkům bývá kriticky poukazováno na to, že pro velkou část (zejména mladých) lidí nejsou státní svátky ničím jiným než jedním dnem volna a oni často ani neví, jaký je jejich historický obsah a proč by měly být připomínány. Značný počet diskutujících označil jako nejdůležitější státní svátek výročí vzniku samostatného Československa, 28. říjen. Naproti tomu vznik České republiky 1. 1. 1993 s potřebou připomínkových oslav spojován není.

Historická témata jsou mnohými účastníky výzkumu reflektována jako součást diskusí a střetů, které se odehrávají v oblasti politiky, a jako významná oblast argumentů, jež politikové užívají. Lidé – zejména ti starší – přitom pocítují, že historická témata mohou být v této oblasti zneužívána a že ne vždy je použita argumentace zcela v pořádku. Několikrát zazněl názor, že historické události jsou politiky vyjímány z kontextu, či dokonce zkreslovány tak, aby sloužily mocenským zájmům. Jiné hlasy naproti tomu vyjadřovaly nespokojenost s tím, jak málo se veřejní činitelé historickým tématům věnují. Týká se to především připomínání některých historických událostí, zejména těch, které se odehrály v regionech mimo hlavní město.

Většina zúčastněných byla názoru, že mnohá historická fakta byla před rokem 1989 tendenčně překrucována v zájmu vládnoucí moci. Někteří vyjadřují obavy, že k něčemu takovému může docházet i dnes. Zejména ti, kteří během svého života prošli různými politickými režimy, poukazují na to, že „historii píší vítězové“ a její výklad vychází z momentální politické situace. Jako velká výhoda je v tomto kontextu nahlížena současná pluralita informačních zdrojů, zejména možnosti, které nabízí internet.

Avšak médiem, které má na utváření historického vědomí největší vliv, je dnes bezpochyby televize. Teprve s větším odstupem za ní následují další informační zdroje, zejména četba knih a periodik či zmiňované sledování internetu. Jenom menší část lidí je v tomto směru skutečně aktivní a svůj zájem projevuje návštěvou historických památek a cíleným vyhledáváním a opatřováním informací. Za relevantní historický

zdroj je větším množstvím dotázaných považován televizní program ČT 2, i když jen výjimečně se zmiňují o konkrétních pořadech.

Role médií je do značné míry posuzována kriticky. Nikoli ojedinělý je názor, že média přistupují k historickým tématům tendenčně se snahou některé věci zkreslovat. Nezřídka se objevovala povzdechnutí nad nízkou objektivitou výkladů dějin, s nimiž je možné se v médiích setkat. Kriticky bylo poukazováno na to, že při interpretaci minulosti média nepřihlíží v první řadě k ideálu objektivitě, nýbrž k politickým zájmům. Objevily se také výhrady ke znalostem a úrovni novinářů.

Proč je znalost historie užitečná

Ženy a muži různých věkových skupin se ve značné míře kloní k názoru, že znalost minulosti je významná pro pochopení přítomnosti, umožňuje vidět věci v souvislostech a poskytuje oporu a vodítko k porozumění současným problémům. Dějiny jsou převážně vnímány jako významný zdroj inspirace, z něhož se můžeme poučit, jak byly v minulosti řešeny nejrůznější problémy, navázat na znalosti a vědomosti předků, inspirovat se tím, co se osvědčilo, a co nikoli. Zároveň s tím se ale vynořují pochybnosti, zda jsou lidé schopni se z předchozích chyb poučit.

Povědomí o historii bylo účastníky diskusí řazeno mezi základní znalosti, kterými by měl disponovat každý jednotlivec a jež jsou předpokladem kultury a všeobecného vzdělání současného člověka. Tato znalost, jak opakovaně v různých formulacích zaznělo, pomáhá uvědomit si v širokém časoprostorovém kontextu, kam patříme a kým vlastně jsme. Jinak řečeno: přispívá k utváření národní identity a pocitu soudělosti.

Mimoto nás znalost historie podle některých názorů vybavuje podstatnými argumenty a činí nás odolnými vůči nejrůznějším snahám o manipulaci a záměrné zkreslování skutečností. Může mít také výrazný morální přínos pro společnost, neboť vede k toleranci vůči odlišnostem a k lepšímu chápání problémů druhých.

V neposlední řadě je znalost národní historie ve velké míře považována za jeden ze základních předpokladů pro rozvoj národní hrdosti lidí, kteří jsou si dostatečně vědomi, jakým nesnadným vývojem musela jejich společnost projít, jaké problémy překonávala a čeho dosáhla.

K výuce dějepisu na školách

Jako přetrvávající problém je většinou dotazovaných pocítována otázka výuky dějepisu na školách. Pro mnohé (mladší i starší) je vzpomínka na ni spojena s nepříliš příjemnou představou učení se velkého množství letopočtů (které už si dnes obvykle nepamatují) a psaní znalostních testů. Ti, kteří vzpomínají na hodiny dějepisu rádi, obvykle vyzvedají poutavý a zajímavý výklad vyučujícího. Kritika systému výuky dějepisu směřuje v případě mladých lidí také k faktu, že mnohdy nejsou probírány události z nedávné historie, na které by právě podle některých měl být kladen největší důraz. Je tomu tak podle nich jednak proto, že na to v nabitém učebním plánu nezbyvá čas, jednak pravděpodobně i z toho důvodu, že se řada učitelů bojí tyto nejnovější události vykládat

Převládajícím názorem je, že při výuce dějepisu je třeba opustit metodu nezáživného memorování historických faktů, vykládat látku v souvislostech a hledat názornější a poutavější formy výuky. K tomu je třeba zavést novější a atraktivnější metody výuky spojené s interaktivními přístupy, návštěvami historických míst, hravými prvky a možnostmi, které poskytuje moderní média. Výuce dějepisu by v očích účastníků diskusí pomohlo také podávat látku více jako vyprávění a všimát si nejen velkých událostí, ale i problémů každodenního života. Doporučení směřují i k tvorbě nových učebnic, jež by dokázaly vzbudit zájem dětských čtenářů.

Výuka by se měla nějak vypořádat s rozporným faktem, že člověk si musí na jedné straně osvojit rozsáhlou sumu jmen a letopočtů, na druhé straně ale musí událostem porozumět, pochopit je. Často se zdá, jako by tyto dva požadavky směřovaly proti sobě. Když např. učitel žáky zahltí daty a podrobnostmi, nezbude mu už čas na to, aby dějiny také vyložil. Ve výpovědích několika účastníků diskusí se však objevuje optimistický poukaz na to, že nejmladší generace je již seznamována s minulostí prostřednictvím nových, zpravidla poutavějších metod a za pomoci materiálů, které dříve nebyly u nás dostupné.

literatura

- Adamec, Č. a kol. 1968. *Vztah Čechů a Slováků k dějinám*. Praha: Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV.
- Assmann, J. 2001. *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínky a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor.
- Berger, P. 1991. *Pozvání do sociologie*. Praha: FMO.
- Cantril, H. (ed.). 1951. *Public Opinion 1935-1946*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Červenka, J. 2006. „Osobnosti a události českých dějin očima veřejného mínění.“ *Zpráva z výzkumu Naše společnost prosinec 2005 (v05-12)*. Praha: CVVM SOÚ AV ČR.
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100556s_ov60201.pdf
- Dimitrová, M. 2007. „Významné osobnosti a události české historie.“ *Zpráva z výzkumu Naše společnost říjen 2007 (v07-10)*. Praha: CVVM SOÚ AV ČR.
http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100733s_ov71211.pdf
- Halbwachs, M. 1925. *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Alcan.
- Halbwachs, M. 1941. *La topographie légendaire des Évangiles en Terre sainte: étude de mémoire collective*. Paris: PUF.
- Halbwachs, M. 1950. *La mémoire collective*. Paris: PUF.
- Hervieu-Léger, D. 1993. *La Religion pour Mémoire*. Paris: Le Cerf.
- Lavabre, M.-C. 2005. „Užívání a zneužívání pojmu paměť.“ In: *Biograf: Časopis pro biografickou a reflexivní sociologii* 37: 57 – 67.
- Le Goff, J. 1992. *Geschichte und Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Namer, G. 1987. *Mémoire et Société*. Paris: Méridiens Klincksieck.
- Nora, P. 1996. „Mezi pamětí a historií: problematika míst.“ In: *Antologie francouzských společenských věd: Město*. Cahiers du Cefres 10: 39 – 64.
- Mead, G. H. 1959. *The Philosophy of the Present*. Ed. by A. E. Murphy. La Salle – Ill.: Open Court.
- Mišovič, J. 1992. „Pohled veřejnosti ČR a SR na národní historii.“ *Zpráva z výzkumu IVVM září 1992 (v92-09)*. Praha: IVVM. Federální statistický úřad.
- Ricœur, P. 2004. *Gedächtnis, Geschichte, Vergessen*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Todorov, T. 1998. „Zneužívání paměti.“ In: *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*. Cahiers du Cefres 13: 91 – 117.

*Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc. (*1958) přednáší sociologii na Fakultě humanitních studií a na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Je autorem nebo spoluautorem několika knižních publikací: Civilizační teorie Norberta Eliase (1996); Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie (2001); Čas a společnost (2003); Historická sociologie (2007, editor), Soudobá sociologie I., II., III. (2007, 2008 spolu s kolektivem) aj.*

Lze ho kontaktovat na adrese: jiri.subrt@ff.cuni.cz.

*PhDr. Štěpánka Pfeiferová (*1980) je doktorandkou na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a vyučující sociologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se studiem životních drah obyvatel České republiky v druhé polovině 20. století, problematikou kolektivní paměti a kvalitativní metodologií. V minulosti se věnovala výzkumu v oblasti sociologie rodiny.*

Lze ji kontaktovat na adrese: stepanka.pfeiferova@fhs.cuni.cz.

- ¹ Stať byla zpracována v rámci řešení projektu GA ČR 403/09/0862 „Sociologický výzkum historického vědomí obyvatel České republiky“.
- ² Výrok byl ve zkrácené verzi převzat z Ciceronova spisu o rétorice *De oratore*, v němž autor říká: *Historia est estis temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis - Dějiny jsou svědectvím času, světlem pravdy, živou pamětí, učitelkou života, zvěstovatelkou dávných dob.*
- ³ Výzkum byl tehdy prováděn ve spolupráci s Historickým ústavem při Karlově univerzitě v Praze.
- ⁴ Ve výzkumné otázce z r. 1946 se explicitně hovořilo o „mužích českých dějin“, dotaz na ženy formulován nebyl.
- ⁵ Výběrový soubor za celou Československou socialistickou republiku čítal 1088 dotázaných, v českých krajích bylo dotázáno 662, ve slovenských krajích 426 osob.
- ⁶ Všelejší poměr k dějepisu byl v r. 1968 zaznamenán u příslušníků starších generací (výrok „dějepis jsem miloval“ uvedlo 46 % občanů starších 55 let, z mladších jen 25 %).
- ⁷ V žebříčku osobností pokladaných veřejností za největší obsadil v r. 1968 první příčku – stejně jako už před tím v r. 1946 – T. G. Masaryk. Naopak E. Beneš, který ve výzkumu z r. 1946 jako tehdejší prezident „osvoboditel“ obsadil s 62 % druhou pozici, se v r. 1968 co do preferencí výrazně propadnul na 7 %. Výraznou pozici si ve veřejném mínění uchovaly zejména určité osobnosti spojené se staršími dějinami, především Mistr Jan Hus, Karel IV. a J. A. Komenský.
- ⁸ Vedle těchto nejfrekventovanějších jmen se v odpovědích dotázaných objevili se dvěma procenty: J. Masaryk, M. R. Štefánik, K. Gottwald; s jedním procentem: A. Zápotocký, K. Čapek, B. Smetana, Přemysl Otakar II., Cyril a Metoděj; ojediněle padla jména: J. Heyrovský, J. Smrkovský, J. E. Purkyně, L. Štúr, M. Tyrš, král Svatopluk, sv. Vojtěch aj.
- ⁹ Na dalších místech tohoto přehledu se se ziskem 1 % objevují Karel Gott, Ludvík Svoboda, Božena Němcová, Přemysl Otakar II, Jára Cimrman, Jiří Z Poděbrad, Jaromír Jágr, Emil Zátoupek, Edvard Beneš, Dominik Hašek; odpověď nevím uvedla 2 %.
- ¹⁰ Připomeňme, že na Halbwachsovu teorii navazuje koncepce kulturní paměti německého historika Jana Assmanna [2001]. Základní tón ve výzkumu kolektivní paměti udávali v posledních desetiletích badatelé francouzští: Jacques Le Goff [1992], Gérard Namer [1987], Pierre Nora [1996], Danièle Hervieu-Léger [1993], Paul Ricoeur [2004], Marie-Claire Lavabre [2004] ad.
- ¹¹ Důležitou strategií se přitom stává zejména „vymazávání“ paměti. S tímto tématem se ostatně setkáváme i v krásné literatuře; známé je např. literární ztvárnění motivu vymazávání, opravování a falšování minulosti z Orwellova románu *1984*; u nás na vztah totalitní moci k času, dějinám a paměti poukázala řada autorů esejistickou formou, mezi jinými např. Václav Havel.
- ¹² Na řešení projektu se vedle hlavního řešitele podílí PhDr. Štěpánka Pfeiferová; PhDr. Jiří Vinopal, PhD.; Ivo Bayer, M.A.; PhDr. Martin Vávra; PhDr. Stanislav Hampl.
- ¹³ Spolupráce byla navázána s Prof. PhDr. Miroslavem Hrochem, CSc., Prof. PhDr. Zdeňkem Benešem, CSc., Mgr. Ondřejem Táborským a Mgr. Janem Tučkem.
- ¹⁴ Kontakty jsou rozvíjeny s badateli z odborných pracovišť ve Varšavě, Vídni, Paříži a Kostnici.
- ¹⁵ Focus groups jsou realizovány jednak se zástupci obecné populace, jednak s učiteli dějepisu ze základních a středních škol; v tomto příspěvku referujeme pouze o poznatcích z diskusí se zástupci obecné populace. Ty proběhly doposud v Praze se skupinami studentů vysokých škol (19.3., 30.3., 21.4. 2009) a s osobami v důchodovém věku (14.5., 2.7. 2009), v Ostravě se skupinami mladých lidí do 30 let, pracujících od 35 do 55 let a osob v důchodovém věku (22.6. 2009). Agentura Millward Brown Czech Republic (zastoupená Martinou Kadlecovou a Gabrielou Dymešovou) provedla focus groups s respondenty ve věku 35-50 let v Českých Budějovicích (12.5.2009) a v Brně (13.5. 2009), dále s respondenty ve věku 30-40 let v Olomouci (26.5. 2009) a v Ústí nad Labem (28.5. 2009).
- ¹⁶ Specifické odlišnosti se projevily např. mezi názory obyvatel Prahy, Brna a Ostravy. Jak výrazné tyto rozdíly jsou, ovšem bude možné kvalifikovaně posoudit, teprve až proběhne plánovaný dotazníkový výzkum.
- ¹⁷ Starší generace obvykle nevnímají období komunismu jako jednotlivý celek, ale poukazují v něm na určitá období nebo události, zejména na dobu následující po převratu v roce 1948 a navazující 50. léta, dále potom na srpen 1968 a rok 1969.

Evropská unie jako globální aktér

K veřejnému mínění ve vybraných neevropských zemích

Lukáš Novotný

European Union as a global actor

Abstract: This article deals with the analysis of public opinion in the non-European countries and with their view about the European Union. The study is not yet an analysis of foreign and trade policies of these countries, but it based on the opinions of their inhabitants. The citizens of these countries assessed the EU as "soft power" and as an economic superpower. Highly valued are the activities in the field of peaceful reconstruction of the former war regions, however, it is alleged that it uses few use its economical potential in resolving conflicts. However the Union is criticized for their protectionist policies in the import. Politically remains the union largely unimportant player in international relations.

Keywords: European Union, soft power, public opinion, non-European countries.

Úvod

Před nedávnem vzniklé funkce stálého („nerotujícího“) předsedy Evropské rady a Vysoké komisařky pro zahraniční a bezpečnostní politiku Evropské unie mají za cíl posílit funkci Evropské unie jako globálního aktéra v mezinárodních vztazích. Odpovídá tomu politická rétorika v Evropě, přičemž zejména v posledních pramenech evropského práva (Smlouva z Nice a Lisabonská smlouva) se stále častěji skloňují výroky o globální odpovědnosti unie [Fiala, Pitrová 2009: 646]. Podle této sebedefinice, vyjádřené zejména v Lisabonské smlouvě, nemá být EU jen globální mocností, ale především „jinou“ alternativou vůči ostatním aktérům, která má na základě svých kulturních kořenů, své historie a institucionálních rámcových podmínek šířit pozitivní hodnoty a která upřednostňuje společné normy nad národními zájmy. Odborníci na mezinárodní vztahy, ale i novináři se snaží tuto specifickou roli unie popsat pojmy jako *soft power* [Nye 2004], „civilní“ či „sametová moc“ (*velvet power*), „normativní prostor“ či „Skandinávie světa“. V tomto pojetí má být Evropská unie „lepším“ globálním aktérem – zejména „lepším“ než ti aktéři, kteří vyznávají násilí jako jednu z metod řešení konfliktů – a jedním z mála pozitivních příkladů uskutečnění koncepce supranacionality [Druhlák 2003: 187].

Tato teze byla do značné míry vytvořena „uměle“ a jejím cílem je podporovat utváření – blíže neidentifikované – „evropské identity“ [Anderson 2006]. Bezesporu se přitom jedná o značně eurocentrický postoj, jakoby hodnoty jako mír či solidarita byly jen autentickými evropskými kvalitami. Tato stať chce odpovědět na otázku, co si o Evropské unii myslí obyvatelstvo vybraných neevropských zemí, zda ho také nahlíží jako „lepšího“ hráče na poli mezinárodních vztahů a jaká specifika unii připisuje.¹ Studie chce na základě představení poznatků z výzkumů veřejného mínění z různých zemí světa nastínit některé současné problémy, které jsou spojené s „image“ unie, tedy s tím, jak je vnímána. Argumentačně přitom vyjde z výzkumů různých institucí, které se těmito otázkami zabývaly.

V mezinárodních vztazích sehrává vnější vnímání jednotlivých aktérů velmi významnou roli. Má totiž rozhodující vliv na důvěryhodnost daného aktéra a tím i na úspěšnost jeho jednání. Evropská unie dosud přitom nevěnuje této perspektivě dostatečnou pozornost. Z různých šetření zabývajících se tím-

to pohledem vyplývá, že EU „má sice tendenci vyprávět světu, jak a co je třeba si myslet, ale ve skutečnosti vlastně neví, co si skutečně myslí“ [Lunch 2005]. Tato stať přitom analyzuje veřejné mínění, nikoli faktický vliv EU (např. v rámci konceptu Společné zahraniční a bezpečnostní politiky) na vybrané země. Je třeba to zmínit zejména proto, že míra vlivu veřejného mínění na utváření zahraniční politiky státu je v případě různých zemí značně odlišná.

Kdo zná Evropskou unii?

Třebaže se euro za posledních několik let stalo v mezinárodním obchodě důstojnou konkurencí americkému dolaru a Evropská unie vynaložila a vynakládá značné finanční prostředky na publikování informačních materiálů, brožur či jiných prezentací, včetně těch o strukturální pomoci rozvojem zemím prostřednictvím speciálních podpůrných programů, je zřejmé, že je na globálním poli dosud známá jen velmi málo. Tak například v Číně proběhl v roce 2001 výzkum, podle něhož udalo jen 23 procent Číňanů, že o EU něco vědí, přičemž většina deklarovala jen povrchní informace [Peruzzi, Poletti, Zhang 2007]. Podobné znalosti byly „naměřeny“ také ve výzkumu v Indii. Zde zůstává nadále dominantní vliv americké kultury, a to i přesto, že se unie snaží s touto zemí na různých úrovních otevřít a následně podporovat výměnné programy a ekonomické projekty. Většina indických studentů se tak nadále při plánování své kariéry primárně orientuje na USA a nikoli na unii [Lisbonne-de Vergeron 2006]. Přitom zviklat dosavadní dominantní postavení USA v této oblasti, si EU vytyčila jako velký cíl.

Lepšího výsledku bylo dosaženo při dotazování v Jižní Africe a Brazílii, unie byla v roce 2004 známá pro 45 procent Jihoafričanů [Fioramonti, Olivier 2007] a 43 procent Brazilců [Poletti 2007]. Jihoafričané vědí například více o OSN, Světové bance či jiných – jim bližších – regionálních uskupeních jako Africké unii. V Brazílii byla EU známější než například Světová obchodní organizace (WTO) nebo NAFTA. V zemích Latinské Ameriky dosahuje znalost unie nižších hodnot: jen 21 procent obyvatel Venezuely vědělo v roce 2004 o unii „alespoň něco málo“ [www.latinobarometro.org, 20. 3. 2009], podobné výsledky vykazují také další země jako Mexiko. Co se týče „image“ unie, tak pozitivně ji v regionu Latinské

Ameriky hodnotí v průměru každý třetí občan z těch, kteří o ní mají povědomí. U většiny z této skupiny však převládají indiferentní znalosti. Nejvyšších hodnot v Americe unie získala v USA, kde ji zná každý druhý občan.

Bez ohledu na region, v němž se šetření uskutečnila, můžeme konstatovat, že povědomí o unii mají především intelektuálové a politické a ekonomické elity. Nejčastěji jsou to ti, kdo mají s Evropou nějakou formu kontaktu. Jen malá část dotazovaných z různých zemí světa se domnívá, že Evropská unie je politicky úspěšným a důvěryhodným globálním aktérem. V roce 2002 to tvrdilo například jen 15 procent Jihoafričanů [Fioramonti, Olivier 2007: 407]. Podobně v Brazílii si to myslela jen menšina dotazovaných, a to ať už v souvislosti s celkovým vývojem (12 procent) či s úrovní demokracie (22 procent). Výrazně pozitivněji se k „image“ EU coby úspěšného *peacemakera* stavějí Američané, platilo to zejména za prezidenta George W. Bushe, kdy se Spojené státy netěšily v mezinárodní politice vůbec dobrému renomé [Poletti 2007: 278] a kdy se proti Bushovi otočilo i veřejné mínění ve vlastní zemi. Příznivě se vyvíjí veřejné mínění v Číně, unii pozitivně hodnotilo v roce 1990 30 procent z těch dotazovaných, kteří ji znali. V roce 2001 to bylo 40 procent a o tři roky později již 77 procent. S ohledem na intenzivní hospodářské vztahy s Čínou můžeme usuzovat, že dochází k celkovému posilování tohoto trendu [Peruzzi, Poletti, Zhang 2007: 316].

Další zajímavou perspektivu nabídl výzkum berlínské Bertelsmannovy nadace „World Powers in the 21st Century“ z roku 2006.² Plyne z něho, že EU je jen pro malou menšinu veřejnosti ve vybraných zemích světa nahlížena jako významná mocnost. Za globální mocnost ji označilo jen 7 procent Indů, což byl nejnižší výsledek ve sledovaných zemích. Nejpozitivněji byla unie hodnocena Japonci (25 procent) [Lucarelli, Fioramonti 2009a: 32]. Dotazování se soustředilo také na to, jakou roli bude EU sehrávat v budoucnosti (za dvacet let) a „image“ unie tady není dobrá. Celkově se posiluje pohled na USA coby jediné světové supervelmoci, přičemž světová veřejnost očekává v budoucnu zejména „soupeření“ s Čínou [Lennon, Kozlowski 2008].

Z šetření vyplývá jasná souvislost mezi znalostmi o EU a jejím hodnocení a dosaženým vzdělanostním stupněm, socioekonomickým zázemím a povoláním. EU je v různých šetřeních považována za globálního aktéra zejména příslušníky elit. Obraz unie je přitom z velké části utvářen na základě toho, jak jsou vnímány největší členské země EU. Vliv zde mají například dřívější koloniální vazby (v případě Velké Británie a Francie), hospodářská výměna (ovlivňuje např. pozitivní hodnocení Německa u Číňanů atd.) či kulturní styky. Kromě Británie a Francie patří k těmto „vůdcům“ unie ještě Německo. Evropská unie je často hodnocena jako „vedlejší produkt“ nejmocnějších členských států. V souvislosti s rozšířením o postkomunistické země včetně ČR se poněkud prosazuje povědomí o otevřenější „multikulturní“ unii, která je méně západní a která přijetím nových členů více dbá o vyrovnávání ekonomických a jiných standardů v Evropě. Co se týče četnosti výskytu EU v médiích ve vybraných velkých světových denících (mezi zkoumanými zeměmi byly např. USA či Indie), ukazují obsahové analýzy médií [Lucarelli, Fioramonti 2009a: 32; Koopmans, Erbe 2003; Peter, de Vreese 2004], že unii je dosud věnována jen malá pozornost a že se o ní nejčastěji píše v ekonomických přílohách, tedy v souvislosti s obchodem

a hospodářstvím. Politické dění v unii světové deníky prakticky pozornost nevěnují.

Kritika protekcionismu

V kontextu těchto analýz pak jistě nepřekvapí, že unie je nejčastěji interpretována jako hospodářský aktér na mezinárodním poli. Hned pro několik vlád, například čínskou, indickou či brazilskou, představuje dlouhodobě nejdůležitějšího obchodního partnera. V těchto, ale i jiných zemích je přitom mezi ekonomickými elitami rozšířena představa o EU jako protekcionistickém trhu. Kritizovány jsou různé subvence (například zemědělské) či netarifní obchodní bariéry, které brzdí obchodní vztahy s unii. Názorně to vyslovil například bývalý jihoafrický prezident Ghano Mbeki, když EU obvinil z dvojí morálky: na straně jedné usiluje ve svém prostoru o protekcionistickou politiku, na straně druhé však nutí rozvojové země k tomu, aby vůči ní otevřely své trhy v podobě různých zón volného obchodu atd. [ANC Today 12. 11. 2004; cit. dle Lucarelli, Fioramonti 2009b: 33]

Vnější vnímání EU coby partnera v obchodních otázkách značně utrpělo tím, že unie trvala na uzavření smluvních partnerství a zón volného obchodu (*Economic Partnership Agreements/EPAs*) se zeměmi afrického, karibského či pacifického regionu (při současném respektování protekcionismu). Tak například zástupci Africké unie dlouhodobě oceňují EU jako úspěšný model integrace chudých a bohatých, za to ji však kritizují za jednostrannou rozvojovou politiku, která se v mnohém májí účinkem [Fioramonti, Olivier 2007].

Ocenění mírových iniciativ

Evropská unie je stále častěji spojována s mírovými iniciativami a s podporou demokracie. Například Indové hodnotí pozitivně mírové úsilí unie v Kašmíru nebo na Srí Lance a podobně Indie, ale i Čína oceňují snahu o diplomatické řešení konfliktů v Severní Koreji či Íránu (jeho atomového programu). Jednání unie a jejích představitelů je zde často konfrontováno se silovými postoji Spojených států a unie si také za to zasluhuje již zmiňované označení *soft power*. Podobně pozitivní jsou také postoje unie vůči regionu Blízkého východu. V roce 2005 proběhlo například v Libanonu šetření, z něhož plyne, že většina Libanonců (54 procent) oceňuje unii za pozitivní vliv na utváření svobody, demokracie a ochranu lidských práv [Lucarelli, Fioramonti 2009b: 33]. Negativně se naopak vůči unii a jejím snahám za prosazování míru vyjadřují obyvatelé Palestiny. Ti unii kritizují zejména za to, že nedostatečně využívá svého ekonomického vlivu a tlaku na Izrael, aby s Hamasem dlouhodobě usiloval o mírový dialog.

Postoj EU v oblasti udržování míru je však vesměs hodnocen pozitivně, a to zejména v těch zemích, s nimiž unie uzavřela v otázkách zahraničních a bezpečnostních partnerství (Brazílie, Indie, Japonsko, Čína). Nositeli těchto názorů jsou opět zejména příslušníci elit, a to zejména politických. Zajímavé je přitom to, že EU je skutečně považována za jakéhosi vykonavatele či podporovatele mírových iniciativ. Je jí tedy jistě připisována větší role, než jakou sama sehrává. Tyto pozitivní názory je pravděpodobně opět dobré včlenit do kontextu postojů vůči USA a souvisí také s kritikou systému *global governance* a hegemoniálním postavením Spojených států.

Závěr

Z výše uvedených údajů plyne, že Evropská unie nepředstavuje ve většině zemí světa důležité téma veřejného (či mediálního) diskurzu. Kromě toho je patrná disproporce mezi tím, jak se vidí sama unie a jak ji nahlízejí lidé, vládnoucí elity a média v neevropských zemích. Dokonce je možné vyzorovat zcela převrácený vztah mezi „pozitivní image“ a „politickou efektivitou“ unie. Tak například oblasti, které jsou „zvnějšku“ interpretovány jako pozitivní, prospěšné a efektivní – například diplomacie, podpora demokracie, multilateralismus atd. – patří k těm, v nichž unie nedosahuje až tak pozitivních výsledků a jejichž efektivita v unijní politické praxi je spíše nízká [Mitzen 2005]. Za všechny lze uvést nekonečné debaty o tom, jak by měl v reálné politice – a nikoli jen na papíře – vypadat koncept společné zahraniční a bezpečnostní politiky. Dnes platná Lisabonská smlouva zde sice posiluje (a utváří) institucionální struktury, které tyto aktivity mají posílit, přenesení do praxe však bude mimořádně složité zejména v kontextu debat velkých a malých států. Na druhou stranu je ve výzkumech často vyslovována kritika těch oblastí, v nichž naopak unie mluví jedním hlasem a v nichž je schopna sehrávat skutečně silného aktéra. Platí to zejména o světovém obchodě a hospodářských vztazích a o kritice protekcionistického chování Bruselu

(v oblastech jako společné zemědělské politice atd.), které značně narušují obraz férového aktéra na poli mezinárodního obchodu.

Tyto poznatky by měly vyvolat v bruselských institucích debaty o správnosti komunikačních strategií, které by posilovaly důvěryhodnost unie. Ovšem lze přepokládat, že zejména díky multicentrické institucionální struktuře se v brzké době jen stěží může podařit nějak výrazně vylepšit a sjednotit „image“ unie navenek. Lisabonská smlouva sice zacílila vytvořením pozice stálého předsedy Evropské rady na to, aby se vylepšilo postavení unie (také) vůči neevropským aktérům mezinárodních vztahů, ovšem vše se de facto ještě zkomplikovalo, to když k této permanentní funkci předsedy zůstává ještě „rotující“ předseda Evropské rady. Podařilo se tedy zdánlivě skloubit nadnárodní a mezivládní faktor vládnutí, výsledkem však není a pravděpodobně ani nebude efektivnější forma vládnutí. To, ale i jiné dosud nevyjasněné otázky „vzarařování“ unie navenek související s její institucionální fragmentarizací, sebou přináší četná rizika budoucího utváření obrazu unie a nadále tak poskytují prostor pro to, aby si občané, ale i elity v neevropských zemích utvářeli obraz o unii prostřednictvím největších členských zemí, zejména Francie, Velké Británie a Německa a nikoli prostřednictvím faktických činů představitelů unie.

literatura

- Anderson, B. 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Drulák, P. 2003. *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál.
- Fiala, P., M. Pitrová. 2009. *Evropská unie*. Brno: CDK.
- Fioramonti, L., G. Olivier. 2007. „Altruism of Self-Interest? An Exploratory Study of the EU's External Image in South Africa“. *European Foreign Affairs Review* 12 (3): 401–419.
- Koopmans, R., J. Erbe. 2003. *Towards a European Public Sphere? Vertical and Horizontal Dimensions of Europeanised Political Communication*. Discussion Paper SP IV 403. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.
- Lennon, A. T. J., A. Kozłowski. 2008. *Global Powers in the 21st Century. Strategie and Relations*. Washington: Mit Press Ltd.
- Lisbonne-de Vergeron, K. 2006. *Contemporary Indian Views of the European Union*. London: The Royal Institute of International Affairs.
- Lucarelli, S., L. Fioramonti. (eds). 2009a. *External Perceptions of the European Union as a Global Actor*. London: Routledge.
- Lucarelli, S., L. Fioramonti. 2009b. „Das globale Image der Europäischen Union“. *Aus Politik und Zeitgeschichte* 23-24: 30-35.
- Lunch, D. 2005. *Communicating Europe to the World: What Public Diplomacy for the EU?* EPC Working Paper 21. Brusel: European Policy Centre.
- Mitzen, J. 2005. „Reading Habermas in Anarchy: Multilateral Diplomacy and Global Public Spheres“. *American Political Science Review* 99 (3): 401–417.
- Nye, J. S. 2004. *Soft Power: The Means To Success In World Politics*. New York: PublicAffairs.
- Peruzzi, R., A. Poletti, S. Zhang. 2007. „China's Views of Europe: A Maturing Partnership“. *European Foreign Affairs Review* 12 (3): 311–330.
- Peter, J., C. H. de Vreese. 2004. „In Search of Europe. A Cross-National Comparative Study of the European Union in National Television News“. *The Harvard International Journal of Press/Politics* 9 (3): 3–24.
- Poletti, A. 2007. „The EU for Brazil: A Partner Toward a Fairer Globalization“. *European Foreign Affairs Reviews* 12 (3): 271–285.

Lukáš Novotný přednáší politologii a mezinárodní vztahy na Univerzitě J. A. Komenského v Praze a na Filozofické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Publikuje o tématech evropských studií a česko-německých vztahů. Lze ho kontaktovat na adrese: novotny.lukas@ujak.cz.

¹ Vycházím přitom z kvantitativních reprezentativních šetření provedených v různých zemích světa (příčemž zohledněny jsou zejména významní aktéři z kontinentů Afrika, Amerika a Asie). Některé výzkumy jsou staršího data, a to proto, že se nepodařilo nalézt aktuálnější výsledky. Autor si je vědom, že např. šetření z roku 2002 mohou v kontextu vývoje konceptu Společné zahraniční a bezpečnostní politiky Evropské unie působit zastarale, přesto je uvádí, neboť se domnívá, že alespoň nastiňují dlouhodobější trendy ve veřejném mínění daných zemí (či zemí daného regionu). Zároveň

však nechce přeceňovat zejména některá svá tvrzení, která poněkud zevšeobecňují mínění neexistující „světové veřejnosti“. Do článku jsou dále zařazeny také poznatky z výzkumů jiné povahy jako analýzy médií či postojů elit.

² Výzkum byl uskutečněn v následujících zemích: Brazílie, Čína, Francie, Německo, Indie, Japonsko, Rusko, Velká Británie a Spojené státy americké.

Viz http://www.bertelsmann-stiftung.de/bst/en/media/xcms_bst_dms_19189_19190_2.pdf (14. 2. 2010)

Česká sociologie, empirický výzkum a zdroje dat

Tomáš Čížek

Czech sociology, empirical research and data sources

Abstract: The text has two parts. The first part attempts to give a broader overview of empirical sociological research in the Czech Republic on the basis of available data from project databases. The main producers of empirical research in the Czech Republic and the thematic focus of this research are then analyzed. In the second part of the article the access to the already available data sources is described, especially to those data files that are stored in the Sociological Data Archive. Important international surveys, which took place also in the Czech Republic and access to data files from this projects is then presented.

Keywords: empirical sociological research, data archives, Czech Republic.

Úvod

Česká sociologie si stejně jako celá společnost připomíná dvacet let svobodného a poměrně nerušeného rozvoje. Po roce 1989 se podmínky pro celou vědeckou disciplínu zásadním způsobem změnily. V tomto textu se budu snažit popsat, jakým způsobem se v tomto dvacetiletém období vyvíjela jedna důležitá součást české sociologie, kterou je akademický, nekomerční sociologický výzkum. Analýzou údajů z databáze Rady pro výzkum, vývoj a inovace se pokusím o načrtnutí pohledu na oblast sociologického výzkumu v České republice. V druhé části článku se pokusím podat přehled v současnosti dostupných datových zdrojů, jež je možné prostřednictvím datových infrastruktur volně užívat k pedagogickým a nekomerčním výzkumným aktivitám.

Ještě před samotným přehledem údajů za poslední dvacetiletí, považuji za nutné podívat se jen krátce do historie empirického výzkumu na území českých zemí. Následující řádky jsou pouze uvedením do kontextu předmětu tohoto článku a nejsou vyčerpávajícím přehledem, ale spíše stručným exkursem do historie. Empirický výzkum provozovali, byť v ne dnešní podobě, již někteří ze zakladatelů české sociologie, mezi nimi například Inocenc Arnošt Bláha, který organizoval dotazníkové šetření na vzorku 150 respondentů, které bylo vyhodnoceno převážně kvalitativní metodou

[Janák 2009]. Po válce byl dokonce založen Československý ústav pro výzkum veřejného mínění, který byl podřízen tehdejšímu ministerstvu informací. S nástupem komunistického režimu byla sociologie jako vědní disciplína institucionálně zrušena. V šedesátých letech spolu s obnovením sociologie jako vědní disciplíny a spolu s jejím opětovným etablováním jako oboru na vysokých školách a také na půdě nově založeného Sociologického ústavu Československé akademie věd došlo i k realizaci empirických šetření. Nejvýznamnějším příkladem je výzkum Československá společnost, který byl realizován Pavlem Machoninem a okruhem jeho spolupracovníků v letech 1965 – 1968 [Machonin a kol. 1969]. Nicméně po událostech roku 1968 se v slibně nastoupené cestě nepokračovalo. Členům výzkumného týmu bylo dokonce postupně znemožněno se sociologii dále aktivně věnovat a kniha samotná vyšla jen s velkými obtížemi. V období normalizace se sociologie nacházela v poměrně neradostném stavu, i když se již rozhodně nejednalo o bytí a nebytí oboru, ale spíše o jeho celkovou kvalitu. Výzkumy se samozřejmě dělaly i v této době, ale v mnohem skromnějším počtu než dnes. Jiřina Šiklová ve svém článku publikovaném v Sociologickém časopise popisuje oficiální, ale také jeden neoficiální, nelegální výzkum veřejného mínění [Šiklová 2004]¹. Podle autorky je možné údaje, které jsou dostupné ve formě výzkumných zpráv, do jis-

Tabulka 1: Přehled nekomerčních institucí v oblasti sociologického výzkumu

Vysoké školy ³	Výzkumné ústavy ⁴
Fakulta sociálních studií, Masarykova Univerzita, Brno www.fss.muni.cz	Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. www.soc.cas.cz
Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova v Praze fsv.cuni.cz	Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i. www.vupsv.cz
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze ff.cuni.cz	Centrum pro studium vysokého školství, v. v. i. www.csvs.cz
Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci www.upol.cz/fakulty/ff/	Ústav pro informace ve vzdělávání www.uiv.cz
Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni ff.zcu.cz	Národní institut dětí a mládeže www.nidm.cz

té míry, po nutném „vypuštění“ ideologických frází a dobově podmíněného textového balastu, považovat za relevantní. Horší to podle autorky bylo s těmi výzkumy, které sledovaly politicky citlivé skutečnosti. Celková kvalita výzkumů byla podle autorky nevalná a výzkumné zprávy, které byly publikovány například v Sociologickém časopise, obsahovaly příliš mnoho ideologického textu na úkor skutečných empirických zjištění. Informace o fungování sociologického výzkumu a výzkumu veřejného mínění z let normalizace může čtenář najít v monotematickém čísle Sociologického časopisu z roku 2004, ze kterého pochází i citovaný článek Jiřiny Šiklové. Není to jediný materiál, který se tématu věnuje, lze uvést i rozhovor s Josefem Bečvářem v prvním čísle časopisu Naše společnost z roku 2007, nebo článek Gabriely Šamanové [Šamanová 2006] z prvního čísla téhož časopisu, vyšlého o rok dříve. Zprávy z výzkumů veřejného mínění z let 1969 až 1989 jsou jako archivní materiál CVVM svázané a uloženy v knihovně Sociologického ústavu, kde jsou volně přístupné pro veřejnost k prezenčnímu studiu.

Kdo v České republice dělá sociologický výzkum?

Otázka z nadpisu této části článku je pro zhodnocení dvaceti let sociologického výzkumu v naší zemi klíčová. V zásadě se dá říci, že existují dvě velké skupiny producentů sociologických výzkumů. První jsou veřejné instituce placené především

z prostředků státního rozpočtu, tedy výzkumné ústavy a vysoké školy, druhou početnou skupinou producentů sociologických dat jsou soukromé agentury. Protože však s výjimkou Centra pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR, nemají prvně zmíněné instituce vlastní tazatelskou síť, jsou výzkumy většinou sbírány právě pomocí agentur, jejichž hlavní činností bývá marketingový výzkum a výzkum trhu².

Některé výzkumné agentury dělají kromě marketingového výzkumu a výzkumu trhu, který není námětem tohoto článku také vlastní samostatná sociologická šetření. Tato šetření jsou realizována nejen jako prostředek zlepšení PR společnosti, ale také jako výsledek projektů v rámci grantových projektů vědy a výzkumu. Nebudu zde uvádět přehled jednotlivých agentur, protože je jich velké množství, často se mění jejich struktura a jejich hlavní předmět činnosti není ani námětem tohoto článku. Seznam některých z nich lze nalézt například na stránkách profesní organizace SIMAR (www.simar.cz).

Pokud se pokusíme nějakým způsobem kvantifikovat sociologickou produkci jednotlivých zde uvedených pracovišť, stojíme před poměrně velkým problémem, jak taková data získat. V České republice prozatím neexistuje žádná dostupná obecná databáze sociologických výzkumů, kromě databází dílčích, o kterých bude pojednávat zvláštní část tohoto textu, věnovaná zdrojům dat v naší zemi. Moje cesta, jak se k takovým údajům dostat, byla přes veřejně dostupné zdroje o vědě a výzkumu v České republice. Databáze na serveru www.vyzkum.cz, který je spravován vládou pro výzkum,

Tabulka 2: Počty projektů

Instituce	Počet projektů	Procentní podíl
Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.	65	25.0
Univerzita Karlova v Praze (všechny fakulty)	38	14.9
Masarykova Univerzita (všechny fakulty)	35	13.7
Institut dětí a mládeže Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR	9	3.5
Centrum pro studium vysokého školství, v. v. i.	7	2.7
Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.	6	2.4
STEM s.r.o.	11	4.3
Factum Invenio, s.r.o.	8	3.1
Ostatní	76	30.4

Zdroj: www.vyzkum.cz

vývoj a inovace, shromažďuje informace o všech výzkumných projektech, které byly realizovány od roku 1993. Vyhledávat lze, kromě mnoha jiných možností, podle skupiny oborů, ve kterých byl daný projekt řešen. Každý výzkum může mít i více oborů. Po zadání sociologie (skupina AO – sociologie, demografie) jako hlavní a vedlejší obor databáze vygeneruje značně obsáhlý seznam 657 položek. Ten je samozřejmě z hlediska předmětu tohoto článku příliš velký⁵, neboť zdaleka ne každý projekt je řešen formou sociologického výzkumu. Analýzou abstraktů uvedených projektů byly vybrány pouze ty, které ve formě řešení sociologický výzkum obsahovaly. Sociologickým výzkumem se zde rozumí jakákoliv forma empirického kvantitativního nebo kvalitativního výzkumu, tedy ale vzájemně i velmi vzdálené výzkumné designy jak metodou provedení, tak počtem respondentů. Redukovaný seznam čítá 255 výzkumů a je nutné uvést, že se jedná pouze o orientační vzorek z následujících důvodů:

- výzkum mohl být součástí projektu, ale nebyl zmíněn v dokumentaci uvedené v databázi
- databáze nezahrnuje období před rokem 1993
- databáze nezahrnuje účelové výzkumy na zakázku ministerstev
- zahrnuty jsou pouze grantové projekty, ale většina institucí ve vědě a výzkumu má vlastní výzkumné záměry, v rámci kterých lze dělat výzkumné projekty (být to zřejmě z hlediska nákladnosti sociologických šetření není příliš častá možnost)
- skutečné definitivní vyřazení ze seznamu projektů by bylo nutné provést na základě studia podrobné dokumentace projektu a jeho výstupů; to by ale představovalo při uvedeném počtu projektů podrobné prostudování několika tisíc záznamů, což je nad současné možnosti autora této studie⁶; tato podrobná dokumentace není ani součástí databáze, kde jsou jen odkazy na výstupy v RIV (rejstřík informací o výsledcích).

Tabulka 2 podává přehled institucí z hlediska počtu projektů řešených formou sociologického výzkumu.

Z tabulky je patrná poměrně výrazná dominance produkce Sociologického ústavu AV ČR, který má čtvrtinový podíl na projektech řešených formou sociologického výzkumu. Podíl obou našich největších univerzit⁷ je vyrovnaný, ale je potřeba uvést, že Fakulta sociálních studií MU má na výsledku své mateřské univerzity daleko větší podíl než je tomu u Univerzity Karlovy, kde je podíl rozložen rovnoměrně pro více fakult. Z výsledků je patrné, že na celkové produkci se viditelným způsobem podílejí i výzkumné agentury vlastní vědeckou aktivitou.

Tabulka 3 uvádí počty projektů podle jejich tematického zaměření⁸. Pro charakteristiku projektu byla zvolena vždy jen jedna tematická oblast, některé výzkumy ale samozřejmě kombinují více předmětových oblastí, výběr byl veden subjektivním posouzením autora.

Tematicky byl zastoupen nejvíce výzkum v oblasti vzdělávání, velmi častým tématem projektů byla i genderová problematika. Pohled na tabulku nám však nemůže dát přesný přehled o počtu samotných provedených výzkumů. Je to z toho důvodu, že výzkumné projekty uvedené v databázi mohou obsahovat (a z podstatné části také obsahují) více výzkumných šetření rozdílného metodologického zaměření. Podstatným rysem uvedených projektů je totiž běžné kombinování metodologie

kvantitativního i kvalitativního šetření a některá výzkumná šetření jsou v projektech opakována. Výzkumy dělané na různých pracovištích často nesociologického charakteru mají také velmi odlišné formy samotného sběru dat, mnohdy z hlediska reprezentativity výběrového souboru i poněkud problematické⁹. Závěrem této části je tedy nutné zkonstatovat, byť jen na základě této nedokonalé analýzy, že česká sociologie a příbuzné obory používající sociologický výzkum, vyprodukovaly za dvacet let svobodného bádání obrovské množství až několika set odlišných výzkumů. Myslím, že nebudu daleko od pravdy, pokud poukážu na to, že velká část těchto empirických šetření je vzhledem k vynaloženým prostředkům a práci výzkumníků využita pouze částečně. Výzkumy mají svou cenu i v tom, že je lze použít pro sekundární analýzu v novém šetření nebo při jeho přípravě. Následující část textu bude proto věnována představení takto dostupných datových zdrojů, které obsahují šetření zahrnující výzkumy české populace.

Přehled dostupných dat

Jak jsem již napsal výše, přehledů dat ze sociologických šetření u nás neexistuje příliš mnoho a analýza databáze výzkumných projektů může posloužit (a v mém případě také poslouží) jako základ pro další práci v tomto směru. Přehledy datových zdrojů u nás byly publikovány ve formě dvou přehledových statí v Sociologickém časopise, nejprve se v roce 2002 Jiří Večerník věnoval přehledu sociologických dat a jiných informačních zdrojů pro oblast výzkumů transformace [Večerník 2002] a Jindřich Krejčí o čtyři roky později publikoval přehled mezinárodních komparativních výzkumů s českou účastí [Krejčí 2006]. Zájemce o přehled tematicky jedné z bohatších oblastí sociálně-vědního zkoumání, výzkumu mládeže, lze odkázat na stránky Národního institutu dětí a mládeže¹⁰, kde se nachází registr výzkumů s touto tematikou, je zde již zpracováno velké množství kolem dvou set databázových odkazů, jen část z nich se ale týká skutečně empirických šetření. Samotná data zde nalézt nelze, pouze závěrečné zprávy z výzkumů.

Přehledová stať o výzkumech věnovaných vysokoškolským studentům vyšla v časopise Aula, který vydává Centrum pro studium vysokého školství [Pabian, Provázková 2008]. Zajímavostí je z přehledu patrný velmi malý počet dostupných datových souborů a poměrně velká kritika autorů přehledu ohledně metodologie, volby výběrového souboru i interpretace výsledků uvedených výzkumů.

Zájemce, který by chtěl získat přímo datové soubory, se může obrátit na datové archivy. V České republice působí jako národní depozitář sociálně-vědních výzkumů Sociologický datový archiv v Sociologickém ústavu AV ČR¹¹. V tomto archivu jsou uloženy nejen informace o výzkumech, ale hlavně samotné datové soubory, které je možné stáhnout do počítače každého klienta, nebo si jejich výsledky zobrazit pomocí webového prohlížeče. Pomocí on-line systému Nesstar lze data analyzovat i bez použití specializovaného programového vybavení. Blíže k používání systému Nesstar se lze dozvědět z článku [Čížek, Vávra 2007] v časopise Data a výzkum. Archivováno je již přes dvě stě sociologických výzkumů převážně ze Sociologického ústavu, ale archiv spolupracuje například i s Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí a Univerzitou Karlovou. Do budoucna se předpokládá archivace všech dostupných sociologických výzkumů, pokud o to

bude ze strany jejich tvůrců zájem. Současná praxe neukládá producentům datových souborů jejich archivaci a zpřístupnění a je pouze na jejich dobré vůli a ochotě podělit se o ně i s ostatními výzkumníky a především se studenty, kteří datový archiv využívají nejčastěji.

Relativně největší podíl výzkumů uložených v datovém archivu jsou šetření Centra pro výzkum veřejného mínění. Toto pracoviště Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., vzniklo v roce 2001 a navazuje na Institut pro výzkum veřejného mínění (IVVM) při Českém statistickém úřadu. Tento institut představoval pracoviště s nejdélejší tradicí sociálně-vědního výzkumu v bývalém Československu. Byl založen v roce 1967 při Československé akademii věd a od roku 1972 bylo toto pracoviště podřízeno Federálnímu statistickému úřadu. Výzkumná činnost byla kontrolována a využívána komunistickou stranou a mocenskými orgány státu. Od roku 1990 do svého zániku v roce 2000 se v rámci institutu uskutečňoval nekomerční program výzkumu veřejného mínění. Byly zkoumány názory a postoje obyvatelstva v oblasti politické, ekonomické a sociální. Výsledky těchto výzkumů byly k dispozici sdělovacím prostředkům a státním institucím. Na výzkumy IVVM navazuje pravidelné šetření CVVM nazvané „Naše společnost“, které je prováděno desetkrát v roce. Tohoto průzkumu se účastní minimálně tisíc respondentů, kteří představují reprezentativní vzorek české populace od patnácti let věku. Dotazník má podobu takzvaného omnibusu, což znamená, že respondenti v rámci jednoho šetření odpovídají na více různých témat. Dotazník pak obsahuje jak otázky, které se opakují v každém z výzkumů, tak otázky zcela nové nebo opakující se v delších časových intervalech. Pravidelně pokrývaná jsou například témata politická a ekonomická. Projekt je v rámci České republiky naprosto ojedinělý. Všechna data z tohoto výzkumu jsou po publikaci tiskových zpráv a analýzách členů CVVM ihned uvolňována pro veřejnost a jsou dostupná v našem archivu. V archivu jsou dostupná data i z výzkumů IVVM, a to od roku 1990.

Dalšími významnými uloženými soubory jsou série výzkumů „Ekonomická očekávání a postoje“, které zkoumaly problematiku postojů k transformaci ekonomického systému v naší zemi v 90. letech, české soubory výzkumů ISSP (viz text dále) a velké množství dalších výzkumů, které tematicky kopírují výzkumná témata v rámci oddělení Sociologického ústavu. Archiv se snaží získávat i datové soubory z ostatních institucí působících v ČR, nicméně počet uložených výzkumů z těchto zdrojů je zatím vzhledem k množství provedených výzkumů nízký. Přehled projektů, který je v tomto článku uveden, bude sloužit i k významnému navýšení takových datových souborů.

Od roku 2006 je součástí datového archivu i samostatná knihovna kvalitativních dat MEDARD a archiv tak může spravovat datové soubory z celého metodologického spektra sociologického výzkumu.

Pokud něco výrazným způsobem charakterizuje českou empirickou sociologii v uplynulých 20 letech, pak je to zapojení do mezinárodního komparativního výzkumu, jako je tomu například v rámci tří, respektive čtyř, následujících uvedených programů ISSP, EVS(WVS) a ESS. Výzkumný program ISSP vznikl v roce 1983 a vyvinul se z předchozí spolupráce programů ALLBUS (Allgemeinen Bevölkerungsumfrage der Sozialwissenschaften) německého ZUMA (Zentrum für Umfragen, Methoden und Analyse) a GSS (General Social Survey) amerického NORC (National Opinion Public Center). Ve zmíněných výzkumech obou institucí byl v roce 1982 přítomen soubor otázek vztahujících se k pracovním hodnotám, důležitým oblastem života, potratům a feminizmu. V roce 1984 byla tato spolupráce zopakována s tématy třídních rozdílů, rovnosti a sociálního státu. K projektu se mezitím připojily další instituce v podobě londýnského Social and Community Planning Research (SCPR) a Research School of Social Science z Austrálie. Všechny tyto organizace se rozhodly vyvíjet moduly obsahující společné otázky. Tyto moduly se pak zařazovaly a nadále zařazují do obvyklých národních šetření a jejich výsledky se co nejdříve uvolňují pro využití mezinárodní vědeckou komunitou. Finanční krytí výzkumu je na jednotlivých účastnících výzkumného programu. Program ISSP v současnosti zahrnuje více než čtyřicet zemí a počet publikací založených na tomto programu se pohybuje okolo 3000. Česká republika se ISSP zúčastňuje od roku 1992. V datovém archivu jsou datové soubory pouze za Českou republiku. Celý výzkum má totiž v jednotlivých zemích většinou své specifické otázky, které nejsou součástí mezinárodního modulu.

V příštím roce se plánuje modul Životní prostředí III, napřesrok pak modul Zdraví. Dotazníky z jednotlivých národních výzkumů a mezinárodní datový soubor je k nalezení na stránkách německého archivu ZA¹². Výzkumy jsou po registraci dostupné pomocí čím dál tím více rozšířeného webového nástroje Nesstar. Podrobné informace o výzkumném programu jsou dostupné na adrese <http://www.issp.org>. V českém odborném tisku vyšla řada článků, které jsou na tomto šetření založeny. Informační články byly publikovány v bulletinu SDA Info, vydávaném datovým archivem [Krejčí 2005, Plecítá 1999]. Seznam článků publikovaných v jednotlivých zemích, kde výzkum probíhá, lze nalézt právě na zmíněné webové adrese výzkumu.

Výzkumná šetření EVS, WVS a ESS, nejsou dostupná přes síť národních datových archivů, ale mají vlastní webové strán-

Tabulka 3: Tematické zastoupení

Zaměření projektu	Počet projektů	Procentní podíl
vzdělání	27	10.6
gender	25	9.8
sociální politika	24	9.4
mládež	19	7.5
práce	19	7.5
politika	18	7.1
regiony	14	5.5
rodina	14	5.5
bezpečnost	13	5.1
stratifikace	11	4.3
venkov	10	3.9
mezinárodní komparativní výzkum	8	3.1
migrace	7	2.7
sport	7	2.7
ekologie	5	2.0
ostatní	34	13.3

Zdroj: www.vyzkum.cz

Tabulka 4: Témata výzkumů ISSP

Rok výzkumu	Téma	Rok výzkumu	Téma
1992	Sociální nerovnosti II	2001	Sociální síť
1993	Životní prostředí	2002	Rodina III
1994	Rodina II	2003	Národní identita III
1995	Národní identita	2004	Občanství
1996	Role vlády III	2005	Pracovní orientace III
1997	Pracovní orientace II	2006	Role vlády IV
1998	Náboženství II	2007	Volný čas a sport
1999	Sociální nerovnosti III	2008	Náboženství III
2000	Životní prostředí II	2009	Sociální nerovnost IV

Zdroj: www.ISSP.org

ky, z nichž je možný přístup k datům. První dvě zmíněné studie jsou evropský a světový výzkum hodnot, European Value Study (EVS) a World Value Survey (WVS). Světový výzkum hodnot je pokračovatelem výzkumu evropského, který byl poprvé uskutečněn v roce 1981. Úspěch prvního šetření EVS dal vzniknout i obdobnému celosvětovému šetření v letech 1981 až 1984, tehdejší Československo na výzkumu neparticipovalo. Na konci osmdesátých let se řešitelské týmy oddělily, druhá vlna výzkumů probíhající v letech 1990 až 1993 probíhala v některých zemích jako současný výzkum EVS i WVS v některých (například právě u nás) se konala obě šetření odděleně, ačkoliv oba výzkumy byly téměř totožné. Oba druhy šetření v současné době probíhají do značné míry nezávisle na sobě a kontakty mezi oběma výzkumy a řešitelskými týmy samozřejmě existují a nadále se posilují. Tematicky výzkumy hodnot zkoumají například morálku, náboženství, vztahy k různým sociálním skupinám i mnoho dalších souvisejících témat. Data jsou dostupná buď z webové stránky projektu EVS (<http://europeanvalues.nl>), nebo již zmíněného německého archivu ZA. Data WVS jsou dostupná z webové stránky <http://www.worldvaluesurvey.org>. Přehledový článek o výzkumech hodnot lze nalézt opět v bulletinu SDA Info [Leontiyeva 2005].

Poslední velký, zde uvedený, srovnávací výzkum, který se pravidelně koná i v České republice je European Social Survey – evropský sociální výzkum. ESS je vysoce standardizovaným šetřením, které je zaměřeno pouze na evropské země, což tento výzkum odlišuje od jiných komparativních šetření. Koná se jednou za dva roky. Výzkum je financován evropskou nadací pro vědu, evropskou komisí a vlastní realizaci šetření platí jednotlivé zúčastněné země. Obsahově se jedná o obecný sociální výzkum, který je tematicky různorodě zaměřen. Zkoumány

jsou mimo jiné například postoje k politice, demokracii, národní identitě nebo třeba také ke kriminalitě. Otázky v opakovaných šetřeních výzkumu zůstávají ze dvou třetin stejné, zbývající část je pro každé opakované šetření odlišná. ESS je zájemcům plně dostupné na internetu, a to z webové adresy <http://www.europeansocialsurvey.org>, kde si lze stáhnout přímo datové soubory, nebo data analyzovat pomocí systému Nesstar. Informační článek věnovaný ESS vyšel v SDA Info v roce 2005 [Plecitá-Vlachová, Kalvas 2005].

Závěr

Tento článek chtěl čtenáře časopisu seznámit aspoň v obrysech se šíří empirického výzkumu v České republice. Za dvacet let svobodného rozvoje se počet provedených sociologických šetření rozrostl natolik, že je velmi obtížné, i nemožné, o nich podat zprávu pomocí jednoho článku. Skutečný popis a přehled sociologických výzkumů od roku 1989, ale konců i před ním bude potřebovat velmi mnoho trpělivé práce. Budoucí statě věnované přehledům sociologických dat se budou nezbytně muset věnovat pouze užším vymezením a referovat o výzkumech v oblasti jednotlivých sociologických disciplín.

Je ambicí Sociologického datového archivu shromáždit všechna dostupná šetření a zpřístupnit je svým klientům. Český datový archiv je již nyní významně zapojen v evropských a mezinárodních sítích, což bude do budoucna znamenat přístup českých klientů k obrovskému souboru dat ze zahraničních výzkumů a naopak také zpřístupnění českých výzkumů zájemcům ze zahraničí. Osobně si přeji, aby těchto zpřístupněných výzkumů bylo co nejvíce.

literatura

- Čížek, T., M. Vávra. 2007. „Co všechno znamená Nesstar?“ *Data a Výzkum – SDA info* 1(1): 19-33.
- Janák, D. 2009. „Ohlédnutí za sociologií Inocence Arnošta Bláhy“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 45 (5): 1081-1090.
- Krejčí, Jindřich 2006. „Mezinárodní sociálněvědní komparativní výzkum a Česká republika: přehled výzkumů a dostupných dat“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 42 (1): 149-193.
- Leontiyeva, Y. 2005. „Výzkumy hodnot v ČR: World Values Surveys a European value Study“ *SDA Info* 1-2: 8-10.
- Machonin, P. (ed.). 1969. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epoque.
- Pabian, P., K. Provázková. 2008. „Přehled sociologických šetření CSVŠ“ *Aula* 16 (3): 1-24.
- Plecitá, K. 1999. „Výzkumný program ISSP (International Social Survey Programme)“ *SDA Info* 1-2: 2-3.
- Plecitá-Vlachová, K., F. Kalvas. 2005. „The European Social Survey (ESS): o projektu a dostupnosti dat“ *SDA Info* 2: 14-16.
- Šamanová, G. 2006. „(Kvazi)demokratická období výzkumu veřejného mínění před rokem 1989“ *Naše společnost* 1: 19-21
- Šiklová, J. 2004. „Nelegální výzkum veřejného mínění v období normalizace“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 40 (5): 673-679.
- Večerník, J. 2002. „Monitoring the Transition in the Czech Republic: Data, Surveys and Studies“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38: 365-379.

Tomáš Čížek od roku 2006 pracuje jako odborný pracovník v Sociologickém ústavu AV ČR, kde se zabývá archivací sociologických výzkumů v oddělení Sociologického datového archivu. Je správcem knihovny kvalitativních dat Medard v rámci archivu SDA. Lze ho kontaktovat na adrese: tomas.cizek@soc.cas.cz.

poznámky

- ¹ Výsledky zmíněného nelegálního výzkumu byly publikovány v exilovém časopise Svědectví (číslo XX) v roce 1986.
- ² Celá sféra je samozřejmě provázaná, stále větší množství absolventů sociologie na našich vysokých školách nastupuje do zaměstnání právě v těchto marketingových agenturách.
- ³ Jsou uvedeny pouze ty školy, které mají akreditován bakalářský i magisterský obor sociologie zároveň.
- ⁴ Zdroj rejstřík veřejných výzkumných institucí, <http://rvvi.msmt.cz/>
- ⁵ Počet všech projektů v kategorii Společenské vědy je 4940, ale toto číslo zahrnuje značně rozrůzněnou skupinu projektů, včetně různých průmyslových aplikací, které bychom do této oblasti intuitivně nezařadili.
- ⁶ Podrobný průzkum bude proveden v následujících letech a s jeho výsledky budou zájemci seznámeni opět formou odborného článku.
- ⁷ Univerzity jsou v tabulce pojímány jako celek, některé výsledky jsou totiž v databázi uvedeny za fakulty a některé za celé univerzity.
- ⁸ Tabulka zahrnuje pouze témata s četností výskytu pět a vyšší.
- ⁹ Samozřejmě by pro větší váhu tohoto tvrzení bylo nutno udělat velmi podrobný průzkum jednotlivých projektů a jejich metodologických východisek, což by si ale vyžádalo velké časové a kapacitní náklady.
- ¹⁰ <http://www.vyzkum-mladez.cz>
- ¹¹ <http://archiv.soc.cas.cz>
- ¹² http://www.gesis.org/en/data_service/issp/index.htm

Studentská soutěž o nejlepší odborný článek ze sociologie

Výbor Masarykovy české sociologické společnosti

vypisuje soutěž o nejlepší odbornou sociologickou stať vydanou v časopise s recenzním řízením v oboru sociologie v roce 2010.

Podmínky účasti:

1. autorem stati je student/ka (nebo skupina studentů) doktorandského nebo pregraduálního studia veřejné nebo soukromé vysoké školy (včetně zahraničních), který je státním příslušníkem ČR;
2. žádný z autorů hodnocené stati nesmí mít k datu přijetí článku redakci titul PhD. nebo jiný odpovídající titul a nesmí být starší 35 let; všichni autoři musí být alespoň po část posuzovaného roku imatrikulovanými studenty a předložit o tom na vyžádání doklad sekretariátu MČSS;
3. článek byl vydán v časopise s recenzním řízením v rubrice, která je anonymně recenzovaná dvěma nezávislými recenzenty, s vročením 2010;
4. téma článku musí být sociologické, v případě pochybnosti rozhodne komise;
5. článek musí být vydán a přihlášen do soutěže nejpozději do 20. prosince 2010 a výtisk článku spolu s titulní stránkou daného časopisu musí být fyzicky předložen sekretariátu MČSS nejpozději do 31.12.2010;
6. autor/autoři článku mohou stať do soutěže přihlásit buď sami, anebo může stať přihlásit do soutěže kterýkoli člen výboru MČSS na základě své iniciativy nebo na základě doporučení učitele, studenta nebo člena MČSS;
7. jazykem zveřejnění může být čeština, slovenština, angličtina, němčina, francouzština, španělština, ruština, polština (v případě jiných jazyků výbor rozhodne na základě svých možností zhodnotit danou publikaci);

Způsob hodnocení

1. O vítězi soutěže, případně o pořadí přihlášených článků, rozhodne komise složená ze tří členů výboru MČSS určená na podzimní schůzi výboru, a to nejpozději do konce ledna 2011;
2. v případě, že se do soutěže sejde větší počet dostatečně kvalitních článků, výbor MČSS bude odměňovat až 3 články, udělí tedy 1., 2. i 3. cenu. V případě menšího počtu přihlášených statí bude udělena jen jedna cena (podle kvality článku).
3. první cena činí 10 tis. Kč, případně udělená druhá a třetí cena budou 5 tis. Kč a 3 tis. Kč;
4. výbor MČSS si vyhrazuje právo cenu neudělit v případě, že se nesejde dostatečný počet přihlášených statí;
5. cena bude slavnostně předána na konferenci MČSS nebo na některém semináři MČSS v prvním pololetí následujícího roku.

Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM)

je výzkumným oddělením Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., se sídlem v ulici Jilská 1, Praha 1.

Jeho hlavní výzkumnou činností je projekt kontinuálního zkoumání českého veřejného mínění s názvem Naše společnost, v jehož rámci je prováděno deset dotazníkových šetření ročně. Jedná se o průzkum veřejného mínění na reprezentativním vzorku české populace od 15 let, kterého se vždy účastní minimálně 1000 respondentů a v němž se periodicky zkoumá velká šíře tematických oblastí.

Poskytované služby:

Zpracované základní výsledky kontinuálního projektu Naše společnost jsou formou krátkých výzkumných zpráv publikovány na webu CVVM (<http://cvvm.cas.cz>), příležitostně jsou pracovníky a pracovnicemi CVVM prezentovány na tiskových konferencích k aktuálním tématům a v médiích.

Datové soubory jednotlivých průzkumů projektu Naše společnost jsou předávány do Sociologického datového archivu SOÚ AV ČR, v.v.i., (<http://archiv.soc.cas.cz>), který je dále bezplatně poskytuje k vědeckým a studijním účelům.

CVVM vydává odborný recenzovaný časopis Naše společnost, který se zaměřuje zejména na problematiku veřejného mínění a jeho zkoumání. Možnost publikace v časopisu je otevřena příspěvkům širokého okruhu autorů a odborných specializací.

(Kontakt: redakce.ns@soc.cas.cz)

Centrum pro výzkum veřejného mínění nabízí realizaci dotazníkových šetření na základě zadání klienta a to jak v podobě bloků otázek v rámci omnibusových dotazníků, tak v podobě samostatných výzkumných šetření. CVVM disponuje vlastní tazatelskou sítí, jejíž rozsah a rozložení umožňují provádět celou šíří jak celopopulačních, tak specializovaných šetření. Vedle toho CVVM nabízí realizaci výzkumů kvalitativního povahy (focus groups, hloubkové rozhovory atp.) nebo provedení hlubších analýz dat projektu Naše společnost podle individuálního zadání klienta.

Kontakt:

Centrum pro výzkum veřejného mínění,
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1

tel.: +420 286 840 129, +420 210 310 591-2

e-mail: asistentka.cvvm@soc.cas.cz nebo jiri.vinopal@soc.cas.cz (vedoucí)

web: <http://cvvm.cas.cz>

Časopis **Naše společnost** je vědeckým periodikem Centra pro výzkum veřejného mínění, které vydává Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. od roku 2003. Počínaje rokem 2007 je časopis recenzovaný.

Redakční rada Naší společnosti:

Ing. Jan Červenka (CVVM, SOÚ AV ČR, v.v.i.), Jindřich Krejčí, Ph.D. (Sociologický datový archiv SOÚ AV ČR, v.v.i. a FSV UK), František Kalvas, Ph.D. (FF ZČU), PhDr. Daniel Kunštát, Ph.D. (CVVM, SOÚ AV ČR, v.v.i.), PhDr. Igor Nosál, Ph.D. (FSS MU), RNDr. Bohuš Pospíšil, demograf, bývalý pracovník ÚVVM při ČSAV, Mgr. Markéta Škodová - šéfredaktorka (CVVM, SOÚ AV ČR, v.v.i.), doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc., (FF UK), PhDr. Tomáš Trampota, Ph.D. (FSV UK a New York University), PhDr. Jiří Vinopal, Ph.D. (CVVM, SOÚ AV ČR, v.v.i.), Mgr. Milan Zeman (Sociologický ústav SAV, Bratislava).

Zaměření Naší společnosti:

Stati primárně vycházejí z výzkumů veřejného mínění a jeho výsledků, a to s důrazem na širší mezioborové souvislosti a aktuálnost témat. Příspěvky čerpají zejména z dat kontinuálního šetření CVVM. Časopis přijímá i analýzy vycházející z empirických šetření jiných subjektů a teoretické stati, které souvisejí s tématy výzkumu veřejnosti a jejího mínění, a též z paradigmat nabízených nejen sociologií, ale například též demografií, politologií, ekonomii, mediálními studii, soudobými dějinami etc.

Naše společnost online: <http://www.cvvm.cas.cz>

Časopis vychází dvakrát ročně v nákladu 700 kusů a je distribuován zdarma.

Korespondenci zasílejte na adresu:

CVVM, SOU AV ČR, v.v.i., Jiřská 1, 110 00 Praha 1, nebo na e-mail redakce.ns@soc.cas.cz.

Praha, 2009

ISSN 1214-438X.

SOU

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

